

SUİTDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	63-Haziran 2025/ 63-June 2025
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	22 Ocak 2025 / 22 January 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	1 Haziran 2025 / 1 June 2025
Atıf/Citation:	Büyükboyacı, Ş. (2025). İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi. Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi (63) 309-342
DOI:	10.35237/suitder.1625039
Benzerlik / Similarity:	%1

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları:

Usul-i Cedid Hareketi*

Efforts to Modernize Education in Turkestan Under the Leadership of İsmail Gaspıralı: The

Usûl-i Cedid Movement

Şengül BÜYÜKBOYACI**

Öz

Bu makalenin amacı, İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde Türkistan da başlatılan Usûl-i Cedid hareketini inceleyerek, bu hareketin eğitim alanında modernleşme çabalarına nasıl yön verdiğini ortaya koymaktır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, Çarlık Rusya sınır Türk topluluklarına uyguladığı kültürel ve siyasi baskılara karşı bir direnç olarak ortaya çıkan bu yenilik hareketinin, eğitimdeki etkileri ve Gaspıralı'nın katkıları değerlendirilerek, dönemin sosyal ve kültürel dönüşümüne olan katkıları analiz edilecektir. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, Çarlık Rusya sındaki Türk toplulukları arasında "Usûl-i Cedid" olarak bilinen eğitim-öğretim ve dini yenilenme hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu yenilik girişimleri, 1800 lerin ortalarında başlatılan Panslavizm politikalarının etkisiyle ivme kazanmıştır. Ruslaştırma ve Ortodokslarlaştırma gibi zorlayıcı uygulamalara maruz kalan Türkler, kimliklerini koruma kaygısıyla millî değerlere yönelme arayışına girmişlerdir. 20. yüzyılın başlarında bu arayış, eğitim ve din alanlarının ötesine geçerek sosyal ve kültürel alanda da yenilikleri beraberinde getirmiştir.

Ceditçilik hareketi, özellikle eğitim alanında İsmail Gaspıralı Bey in öncülüğünde başlamış ve onun geliştirdiği yöntemler ve uygulamalarla anılmıştır. Doğu ve Batı kültürel değerlerine aşina olan Gaspıralı, Rusya daki Müslüman Türklerin uyanışını sağlamak amacıyla yerli bir anlayışla eğitim ve

* Bu çalışma, 10-11 Kasım 2024 tarihlerinde Konya, Türkiye'de düzenlenen 3rd International Conference on Contemporary Academic Research adlı sempozyumda sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: sengulbuyukboyaci@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1683-294X.

kültür alanında önemli bir hamle başlatmıştır. Dilde, fikirde, işte birlik" ilkesiyle şekillenen bu hareket, günümüze dek etkisini sürdüren ve geçerliliğini koruyan önemli bir vizyon sunmuştur. Bu dönemde Usûl-i Cedid'in ilk uygulayıcısı olan İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı "Tercüman" gazetesi, bu düşüncenin sözcülüğünü yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Eğitim, Modernleşme, Usul-i Cedit, İsmail Gaspıralı.

Abstract

This article aims to examine the Usûl-i Cedit movement initiated under the leadership of İsmail Gaspıralı in Turkestan, highlighting how this movement directed modernization efforts in the field of education. Emerging as a form of resistance against the cultural and political pressures applied by Tsarist Russia on Turkish communities in the late 19th and early 20th centuries, this renewal movement's impact on education and Gaspıralı's contributions are evaluated to analyze its role in the social and cultural transformation of the period.

During the late 19th and early 20th centuries, the educational and religious reform movement known as Usûl-i Cedit" emerged among Turkish communities within Tsarist Russia. These initiatives gained momentum particularly due to Panslavist policies introduced in the mid-1800s. Facing forced Russification and Orthodox Christianization policies, Turks sought to protect their identities by turning toward national values. By the early 20th century, this quest extended beyond education and religion, bringing about innovations in social and cultural spheres as well.

The Cedit movement, primarily in the field of education, began under the leadership of İsmail Gaspıralı and became associated with his methods and practices. Well-acquainted with the cultural values of both East and West, Gaspıralı initiated a significant educational and cultural movement grounded in a local perspective to awaken the Muslim Turks in Russia. With the principle of "Unity in Language, Thought, and Action," this movement offered a vision that remains impactful and relevant to this day. During this period, the newspaper Tercüman, published by İsmail Gaspıralı as the first practitioner of Usûl-i Cedit, served as the spokesperson for these ideas.

Keywords: Turkestan, Education, Modernization, Usûl-i Cedit, İsmail Gaspıralı.

GİRİŞ

19. yüzyılın sonlarına doğru Türkistan ve Orta Asya coğrafyası, tarihin önemli bir dönüm noktasına şahit oluyordu. Günümüzde Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ı kapsayan Türkistan, tarih boyunca İslam kültürünün ve Türk kimliğinin köklü bir şekilde yaşandığı topraklar olarak biliniyordu. Ancak bu yüzyılda Çarlık Rusya sı bölgesi hâkimiyeti altına alarak siyasi, kültürel ve sosyal yapısını değiştirmeye yönelik çeşitli politikalar uygulamaya başladı. Bu süreçte Rusya'nın asimilasyon politikaları, Türkistan'da yaşayan Müslüman halkın kimliklerini koruma ve gelecek nesilleri kültürel olarak donanımlı bir şekilde yetiştirme ihtiyaçlarını daha da güçlendirdi (Allworth, 1994; Aydın, 2002). Rusya'nın yayılmacı politikalarının eğitim üzerindeki en belirgin etkisi, Türk toplumlarının kendi eğitim sistemlerini geliştirme ve kendi dillerinde eğitim görme arzularının artması oldu (Yıldırım, 2014).

Bu dönemde ortaya çıkan eğitim reformu arayışlarının en önemli temsilcisi, Kırım'ın Bahçesaray kentinde dünyaya gelen İsmail Gaspıralı (1851-1914) idi. Türkistan'ın dışından bir isim olmasına rağmen, onun fikirleri ve başlattığı eğitim hareketi, Rusya'nın egemenliği altındaki tüm Türk coğrafyasında derin etkiler bıraktı. Gaspıralı'nın yaşamı, onun eğitim reformları konusundaki kararlılığını ve yenilikçi yaklaşımını anlamak için önemli ipuçları sunmaktadır. Çocukluk döneminde medrese eğitimi alan ve İslami bilgi birikimini artıran Gaspıralı, daha sonra Rusça eğitim

veren okullara devam ederek Rus eğitim sistemini yakından tanıma fırsatı buldu (Kocaoğlu, 2016). Bu iki farklı eğitim deneyimi, onun geleneksel eğitim sistemindeki eksiklikleri fark etmesine ve daha kapsamlı, modern bir eğitim modelinin gerekliliğini savunmasına yol açtı.

Gaspıralı'nın Osmanlı Devleti ile ilişkisi de onun düşünce dünyasını şekillendirdi. Genç yaşta İstanbul'a giderek Osmanlı Devleti'nde dönemin Tanzimat reformları ve eğitim modernleşmesi çalışmalarına tanık oldu. Bu deneyim, Gaspıralı'nın Osmanlı eğitim reformlarını incelemesine ve Rusya'da benzer bir modernleşme hareketini Türkistan için geliştirme fikrini pekiştirdi (Gündoğdu, 2005). Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin Batı tarzı okullar açarak medrese sistemine alternatif modern bir eğitim modeli geliştirmesi, Gaspıralı'nın kendi toplumunda da böyle bir modeli benimsemesi gerektiği fikrini güçlendirdi.

Kırım'a döndükten sonra, Gaspıralı kendi fikirlerini geniş kitlelere ulaştırmak amacıyla Tercüman gazetesini kurdu. 1883 yılında yayına başlayan Tercüman, Rusya'da Türk topluluklarına hitap eden ilk gazetelerden biri oldu ve kısa sürede geniş bir okuyucu kitlesine ulaştı. Bu gazete, Gaspıralı'nın eğitimde ve toplumsal hayatta modernleşme fikrini yaymak için bir araç haline geldi. Tercüman aracılığıyla Gaspıralı, halkı eğitimin sadece bir bilgi aktarım süreci değil, aynı zamanda milli bilinç yaratmada kritik bir rol oynadığı konusunda bilinçlendirdi (Baykara, 2011; Tunç, 2013).

İsmail Gaspıralı, Türk dünyasının birleşmesi için ortak bir dilin gerekliliğini savunmuş ve bu amaçla İstanbul Türkçesini önermiştir. Ona göre ortak dil, sadece iletişimi kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda ortak bir kültürel bilincin oluşmasına da katkı sağlar. "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" şiarıyla Gaspıralı, dil ve kültür birliğini eğitim yoluyla sağlamayı hedeflemiş, milli dilde eğitimi Usul-i Cedid hareketinin temel ilkesi haline getirmiştir (Gökalp, 2018; Kara, 2010).

Gaspıralı, "Türk" ve "Müslüman" kavramlarını bir bütünün parçaları olarak görmüş, dinî kimlikle millî kimliği birlikte ele almıştır. Tercüman gazetesinde yayımlanan "Lisan ve Mesuliyet" adlı makalesinde, farklı lehçelerle konuşan Türklerin ortak bir yazı diline ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. 1883-1918 yılları arasında yayımlanan Tercüman, bu düşüncelerin yayılmasında önemli rol oynamış; Sırat-ı Müstakim gibi yayınlar da bu sürece katkı sağlamıştır. Yavuz Akpınar'ın da belirttiği gibi, İslamiyet Rusya'daki Türk topluluklarını birleştiren güçlü bir unsur olmuş, Gaspıralı da bu birliktelik zemininde dil ve eğitimi stratejik araçlar olarak kullanmıştır (Yücebaş, 2020).

Gaspıralı'nın bu çabaları, Usul-i Cedid olarak bilinen yeni bir eğitim hareketine zemin hazırladı. Usul-i Cedid Hareketi, geleneksel medrese sisteminden koparak modern bilimlerin ve pedagojik yöntemlerin eğitimde yer almasını amaçlayan kapsamlı bir reform hareketiydi. Bu hareket, eğitimde ezberci yaklaşımdan ziyade, öğrencilerin analitik düşünme, sorgulama ve problem çözme yeteneklerini geliştirmeyi hedefledi. Gaspıralı, geleneksel İslami eğitimin değerlerini koruyarak, bunu modern bilimlerle birleştirmenin mümkün olduğuna inanıyordu (Çetin, 2014; Erdoğan, 2010).

Usul-i Cedid Hareketi, Gaspıralı'nın önderliğinde Kırım'dan Türkistan'a kadar geniş bir coğrafyada yayılmaya başladı. Bu yeni okullar, Türkistan'daki diğer geleneksel okullardan farklı olarak fen bilimleri, tarih ve coğrafya gibi modern dersleri müfredata dâhil etti ve eğitim materyallerinde de yenilikler sundu. Bu sayede, Rusya'nın egemenliği altındaki Müslüman topluluklar, kimliklerini ve kültürel değerlerini kaybetmeden modern dünya ile uyum sağlayabilecek bilgi ve becerilere erişmeye başladılar (Frank, 1998; Khalid, 1998).

Bu araştırmanın amacı, İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünde geliştirilen Usul-i Cedid Hareketi'nin, Türkistan ve çevresindeki eğitim sistemini nasıl dönüştürdüğünü, bu hareketin toplumsal ve kültürel etkilerini incelemektir. 19. yüzyılın sonlarında Türk dünyasında yaygın olan geleneksel medrese eğitiminin toplumsal ihtiyaçları karşılayamaması, Gaspıralı'nın yenilikçi eğitim modelinin önemini artırmıştır. Bu çalışmada, Gaspıralı'nın hayatı, eğitim düşüncesi ve Türkistan'daki eğitim

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedit Hareketi

reformlarının tarihsel arka planı ele alınarak Usul-i Cedit in felsefesi, uygulamaları ve etkileri detaylı bir şekilde analiz edilecektir.

Bu araştırma aynı zamanda, Gaspıralı'nın eğitim anlayışının yalnızca bilgi aktarma sürecini değil, aynı zamanda milli kimlik inşasını ve kültürel birliği hedefleyen bir toplumsal dönüşüm aracı olarak nasıl bir işlev üstlendiğini de ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada şu sorulara yanıt aranacaktır:

- Gaspıralı'nın eğitim reformlarına yönelmesindeki temel motivasyonlar nelerdir?
- Usul-i Cedit Hareketi'nin eğitimdeki yenilikçi uygulamaları nelerdir?
- Bu hareketin Türkistan coğrafyasında toplumsal yapıya, kültürel kimlik algısına ve milli bilince katkıları nelerdir?
- Usul-i Cedit Hareketi nin Türk dünyasında eğitim ve kültürel politikalar üzerindeki kalıcı etkileri nelerdir?

Bu sorular ışığında, araştırma, Gaspıralı'nın eğitimin ötesinde geniş bir kültürel ve sosyal dönüşüm hareketi başlattığını göstererek, onun mirasının günümüze yansımalarını anlamayı hedeflemektedir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, İsmail Gaspıralı ve Usul-i Cedit Hareketi'nin eğitim sistemine ve toplumsal yapıya etkilerini incelemek amacıyla tarihsel araştırma yöntemine dayalı nitel bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. İçerik analizi, metinlerdeki ana temaları ve anlamları ortaya çıkararak Gaspıralı'nın eğitim anlayışını ve bu anlayışın sosyal yapıya etkilerini anlamayı hedefleyen bir yaklaşımdır. Gaspıralı'nın eğitimle ilgili yazıları ve Usul-i Cedit in felsefesi, dil birliği, milli kimlik ve modernleşme gibi ana temalar üzerinden analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra, dönemin eğitim ve kültürel yapısı da göz önünde bulundurularak, Gaspıralı'nın fikirlerinin Türk dünyasında nasıl bir karşılık bulduğu incelenmiştir.

3. Çarlık Rusyası'nın Türkistan daki Eğitim Politikaları ve Kültürel Asimilasyon Süreci

Arap seyyahı İbn Rusta, Bulgarlar dönemine ait gözlemlerinde, halkın büyük bir kısmının İslâm dinine mensup olduğunu ve köylerde camiler ile ilk mekteplerin bulunduğunu belirtmiştir. Ancak 1552 yılında Rusların Kazan'ı işgaliyle birlikte bölge büyük bir yıkıma uğramıştır. Kazan Hanlığı'nı hatırlatacak nitelikteki tüm yapılar, camiler, saraylar, medreseler ve hamamlar tahrip edilmiştir. Korkunç İvan'ın oğlu Mihail Fyodoroviç de Kazan da yeniden inşa edilen camilerin yıkılmasını ve Müslüman halkın şehirden uzaklaştırılmasını emretmiştir (Taymas, 1966). Rusya, egemenliği altına aldığı bölgelerde siyasî, sosyal, ekonomik, dinî ve kültürel alanlarda baskıcı ve tahripkâr politikalar uygulamıştır. Bu çok yönlü politikalar arasında özellikle Türk ve Müslüman topluluklara yönelik baskı ve asimilasyon uygulamaları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, söz konusu politikaların eğitim-öğretim faaliyetleri ile kültürel yaşantı üzerindeki etkilerini genel hatlarıyla değerlendirmek yerinde olacaktır.

Rus yönetimi, hâkimiyeti altına aldığı kuzeydoğu Türk coğrafyasında yüzyıllar boyunca Hristiyanlaştırma ve kültürel asimilasyon politikası izlemiştir. Ruslar, bu bölgelerdeki Müslüman ve animist unsurları kendi toplumsal yapıları içerisinde eritmek istemiş; bu amaçla dinî, hukukî, iktisadî ve eğitsel politikalar geliştirmiştir. Misyonerlik faaliyetleri, Rus devletinin gayr-i Rus halklara uyguladığı dinî baskının yalnızca bir boyutunu oluşturmuş, ancak faaliyetlerin temel amacı yüzyıllar boyunca değişmemiştir. Bu faaliyetler, Ekim Devrimi ne kadar çeşitli aşamalardan geçerek devam etmiştir (Rorlich, 2000).

Büyük Petro dönemi ile birlikte misyonerlik çalışmaları yeniden organize edilmiş, eğitim sistemine misyoner papazlar aktif olarak dâhil edilmiştir. Eğitim, bu dönemde doğrudan

Hristiyanlaştırma aracı olarak işlev görmüştür. Büyük Petro nun İslam karşıtı politikaları, 18. yüzyıl ortalarında uygulanan daha sert tedbirlerin ilk adımı niteliğindeydi (Taymas, 1966).

1736 yılında yayımlanan bir fermanla, uzun askerlik süresini tamamlayan bireylerin kendi topraklarına dönüşleri ciddi biçimde zorlaştırılmış; bu kişiler eğitim ve terbiye” gerekçesiyle *Soldatskoye Poseleniye* adı verilen askerî yerleşim merkezlerine gönderilmiştir. Bu kamplar, gerçekte bireylerin baskı altında tutulduğu kapalı alanlardı (Taymas, 1966).

11 Eylül 1740 tarihinde, Çariçe Anna İvanovna tarafından misyonerlik faaliyetlerini daha sistematik yürütmek amacıyla *Kontora Novokreşçeskih Del* (Yeni Hristiyanlaştırma İşleri Bürosu) adlı özel bir kurum kurulmuştur. Bu dairenin misyonerlik stratejileri üç temel başlık altında şekillenmiştir: İslâm a yönelik fiziksel baskılar, ekonomik yaptırımlar ve eğitimi araçsallaştıran politikalar. Kurum, Kazan, Astrahan, Nijniy Novgorod ve Voronej gibi bölgelerde yetkili olup, başında Kazan Başpiskoposu Luka Konaşeviç bulunmaktaydı (Kurat, 1965).

Luka Konaşeviç, özellikle Müslümanları ve animistleri Hristiyanlaştırmak amacıyla gayr-i Rus (inorodets) kökenli yeni bir kuşak oluşturmayı hedefliyordu. Bu çerçevede yerel dillere önem verilmiş; Tatar toplumundaki direnişin sembolü olarak görülen mollaların yerine Hristiyanlaşmış yerli öğretmenlerin yetiştirilmesi planlanmıştır (Rorlich, 2000).

1764 yılında *Kontora Novokreşçeskih Del* in kapatılmasının ardından II. Katerina döneminde Müslüman topluluklar açısından görece bir rahatlama süreci başlamıştır. Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri, 1789 yılında kurulan Ufa Müslüman Ruhanî Meclisi (diğer adıyla *Orenburg Şer i Mahkemesi*) olmuştur. Her ne kadar bu kurum Müslümanların varlığını tanıyan sembolik bir adım niteliği taşısa da meclise mektep açmak, eğitim faaliyetlerini desteklemek veya ders kitabı hazırlamak için herhangi bir hukuki yetki ya da mali kaynak sağlanmamıştır (Rorlich, 2000). Eğitim alanında doğrudan bir yetkiye sahip olmayan Meclis, öğretmen yetiştirme veya halkı okuryazarlık açısından geliştirme konusunda inisiyatif kullanamamıştır. Buna rağmen matbu eserlerin yaygınlaşması sayesinde mollaların eğitsel faaliyetleri yeniden canlanmış, halk arasında okuma-yazma oranı artmaya başlamıştır (Taymas, 1966).

19.yüzyıl ortalarına gelindiğinde, özellikle Kırım Savaşı sonrasında, Rusya da Panslavizm düşüncesi yaygınlaşmış ve bu bağlamda eğitimin Hristiyanlaştırma faaliyetleri açısından en etkili araç olduğuna kanaat getirilmiştir. I. Nikolay döneminde eğitim, gayr-i Rus halklara yönelik misyonerlik stratejisinin merkezine yerleştirilmiştir (Rorlich, 2000). Bu dönemde yerel dillere ve özellikle Tatarcaya yönelik ilgi artmış, misyonerlik faaliyetlerinin etkisini artırmak adına dil, kültür ve eğitim bütünleşik biçimde ele alınmaya başlanmıştır.

Bu stratejinin başlıca mimarlarından biri, Kazan İlahiyat Akademisi ve Kazan Üniversitesi nde görev yapan Nikolay İvanoviç İlminski olmuştur. İlminski, 1850 yılında akademiye sunduğu raporunda misyonerlik faaliyetlerinde okul, öğretmen ve yerel dilin temel araçlar olması gerektiğini savunmuştur (Rorlich, 2000). Ona göre, gayr-i Rus halkları asimile etmenin en etkili yolu onların anadillerinde eğitim vermektir. İlminski nin yaklaşımı, kendisinden önceki 18. yüzyıl misyoner politikalarından yapısal olarak farklı olmasa da uygulamada daha rafine ve etkili bir yöntem sunmaktaydı. Ayrıca İlminski, Türk halklarının konuştuğu lehçeleri birbirinden ayırıştırarak her birini ayrı bir millet haline getirme stratejisini benimsemişti.

İlminski nin etkisiyle oluşturulan Rus eğitim sisteminde, Müslümanlara yönelik üç tip okul yapılandırılmıştı: Russko-Tatarskiye Şkolı (Rus-Tatar Okulları), Tsentralnaya Kreşçeno-Tatarskaya Şkola (Vaftiz Edilmiş Tatarlar İçin Merkez Okulu) ve Kazanskaya İnorodçeskaya Učitelskaya Seminariya (İnorodetsler İçin Kazan Öğretmen Okulu) (Rorlich, 2000). Bunlara ek olarak, realni mektepler, gimnazyumlar ve üniversiteler gibi kurumlar da hukuken Müslüman öğrencilere açık olsa da Rusya Türkleri bu kurumlara güven duymamış ve genel olarak bu eğitim modelini benimsememiştir. Örneğin 1827 yılında Akmescit gimnazyumunda Kırım Tatarları için özel bir

bölüm oluşturulmuş; ancak bu girişimin temel amacı, mirza çocuklarını memur ve öğretmen olarak yetiştirmek olduğu için, Kırım Tatar halkı bu okula da mesafeli yaklaşmıştır (Kırımlı, 1996).

3.1. İsmail Gaspıralı'nın Rus Eğitim Politikalarına Karşı Yaklaşımı ve Eğitimde Millî Dil Mücadelesi

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında İsmail Gaspıralı, özellikle *Bahçesaray Mektupları ve Rusya Müslümanları* adlı eserlerinde Rusya'nın Müslümanlara yönelik eğitim politikalarını ele almış ve Türk toplulukları açısından çözüm önerileri sunmuştur. Bu metinlerde, Rus eğitim sistemine karşı geliştirilen eleştiriler ve alternatif eğitim vizyonu dikkat çekicidir.

İsmail Gaspıralı, *Bahçesaray Mektupları* adlı eserinde, Rusya Türklerinin toplumsal ilerlemesi için birbirini tamamlayan iki temel öneri sunmaktadır: Müslüman halkın kendi ana dilinde eğitim görmesi ve yine kendi dilinde basın-yayın faaliyetlerinde bulunabilmesi. Gaspıralı'ya göre, bu iki unsur hem bireysel hem de toplumsal kalkınmanın ön koşuludur.

Diğer önemli eseri olan *Rusya Müslümanlarında* ise, Rusya'daki Türk-Müslüman toplulukların eğitimle ilgili problemleri çok yönlü biçimde ele alınmıştır. Gaspıralı, öncelikle Rusya Türklerinin, Rus idaresine girmeden önce sahip oldukları zihinsel gelişmişlik düzeyinin, dönemin mektepleri ve kitapları sayesinde daha yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Ancak Rusya'nın uyguladığı baskıcı ve dışlayıcı politikalar, bu toplulukların içine kapanmasına ve sosyal bakımdan durağan bir yapıya bürünmesine yol açmıştır. Rusya dışında yaşayan diğer Müslüman topluluklara kıyasla daha az gelişmiş olmalarının temelinde bu durum yer almaktadır.

Gaspıralı, Rus yönetiminin açtığı okulların eğitimdeki yaklaşımını eleştirir. Bu kurumlar, görünürde Müslümanları eğitmek amacıyla kurulmuş olsa da asıl işlevleri asimilasyon politikalarının bir aracı olmaktır. Bu nedenle Müslüman halk bu okullara mesafeli yaklaşmış, onları benimsememiştir. Gaspıralı'ya göre, bu tür okullarla Rusya hedeflediği asimilasyon amacına ulaşamayacaktır. Ayrıca, Rus devleti, Müslümanların sosyal, kültürel ve dini yaşamlarını geliştirmek adına hiçbir ciddi adım atmamış; Müslümanlardan yalnızca vergi alma hedefiyle hareket etmiştir.

Gaspıralı, Rusya Türklerinin eşit yurttaşlar olarak muamele görmesi gerektiğini savunur. Bu doğrultuda, onlara hem çok yönlü eşitlik hakkı hem de millî kimliklerini koruma imkânı tanınmalıdır. Devletin, Müslümanların dini yaşantılarına ve geçim kaynaklarına müdahale etmemesi gerektiği gibi, toplum üzerinde baskı ve korku politikaları uygulayarak onları Rus kültürüyle temastan da alıkoymamalıdır.

Gaspıralı, eğitim dilinin ana dil olması gerektiğini özellikle vurgular. Ona göre, yükseköğretimin devlet diliyle yapılması doğal karşılanabilir; ancak temel eğitimin halkın anlayacağı dilde, yani Türk-Tatar dilinde verilmesi gereklidir. Türkçeye hem okul dili hem de edebî dil olarak vatandaşlık hakkı tanınmalı ve bu sayede bilgi, Müslüman halk arasında daha hızlı yayılmalıdır. Bu da halkı, ileri düzeyde eğitim kurumlarına yönlendirecektir. Okul, bir asimilasyon aracı olmamalı; bilakis akli ve ahlaki terbiyeyi sağlayan bir kurum olmalıdır. Rusçanın okullar aracılığıyla dayatılması doğru bir yaklaşım değildir. Aksine, her halkın kendi dilinde bilgi üretmesi, toplulukları birbirine daha yakın kılacaktır.

Gaspıralı ayrıca, sadece Avrupa dillerini öğrenip Avrupa kültürü ve biliminden nasiplenememiş kişilerin toplumsal hayata katkı sağlayamayacağını ifade eder. Ona göre, böyle kişiler hayata dair işlevselliğini yitirmiştir. Bu durum Rusya Müslümanları arasında da gözlemlenebilir. Gaspıralı, geçmişte medreselerin her türlü bilimsel bilgiye ev sahipliği yapan kurumlar olduğunu, büyük âlimlerin yetiştiğini hatırlatır. Bugün de benzer başarıların elde edilebilmesi için köklü değişiklikler yapılmasına değil, bazı küçük fakat etkili reformlara ihtiyaç vardır. Medreselerde halen yalnızca Arapça grameri, teoloji ve skolastik bilgiler öğretilmektedir; oysa bu kurumlar, Türkçe eğitim veren ve çağdaş bilimlerin de yer aldığı merkezler hâline getirilebilir. Gaspıralı'ya göre bilgi edinmenin en etkili yolu ana diliyle eğitimidir. Bu reformlar gerçekleştirilirse, on beş yıl içinde ciddi bir ilerleme sağlanabilir.

İsmail Gaspıralı, büyük değişimlerin hız kazandığı bir çağda yaşamış ve bu dönüşümlerin merkezinde bilgi ve teknolojiye ilerlemelerin bulunduğunu çok iyi kavramıştı. Yazılarında buharlı gemiler ve trenlerle mesafelerin kısalacağını, dünyanın âdeta küçülerek bir köye dönüştüğünü ve hayatın olağanüstü bir hız kazandığını vurgulamıştır. Ancak bu baş döndürücü değişim sürecinde Müslüman toplumlar, durağan bir yaşam tarzı sürdürmekte ve bilgiye ulaşmakta geç kalmakta, çoğu zaman dolaylı yollarla bilgiye erişebilmektedir.

Bilgiye ulaşmanın en kısa ve etkili yolu olan ana dilin kullanımı ise Rusya'daki okullarda engellenmekteydi. Devlet okullarında ana diliyle eğitim mümkün olmadığı gibi, millî mektep ve medreselerde de Türkçe dolaylı biçimde öğretiliyordu. Bu nedenle Gaspıralı hem eğitim hem de basın alanında ana dilin kullanılmasının önemini sürekli vurgulamış; mücadelesinin odağına da ana dilde eğitimi ve ana dilde yayıncılığı yerleştirmiştir. Rusya Müslümanları" adlı eserinde bu amaca hizmet edecek bir reform programı sunarak sıbyan mektepleri ile medreseleri modernleştirme ve çağdaş bir eğitim düzeni kurma hedefini ortaya koymuştur.

Rusya'daki Türk toplulukları, devlet okullarında kendi dillerinde eğitim hakkına sahip değildi. Aynı şekilde geleneksel eğitim kurumları olan mektep ve medreselerde de ana dilde okuma-yazma öğretimi yeterince verilmemekteydi. Dahası, bu topluluklar 18. yüzyılın son çeyreğine kadar sürekli olarak ağır bir asimilasyon ve inkâr politikasına maruz kalmışlardı. II. Katerina döneminde bazı kısıtlı haklar verilmiş olsa da Rusya devleti Rusçayı eğitim dili olarak zorunlu kılmaya ve bu yolla gayr-i Rus halkları asimile etmeye devam etmiştir.

Asimilasyon süreci, yalnızca Rusça eğitimin yaygınlaştırılmasıyla sınırlı kalmamış; İlimski'nin uyguladığı ve yerel dillerin ön plana çıkarılması stratejisi de bu hedefin bir parçası olmuştur. Bu yöntemle, Rusya'daki Türk halkları parçalanarak aralarında küçük milletler ortaya çıkarılmak istenmiştir. Gaspıralı, Rusya Müslümanları" adlı eserinde bu parçalanmaya karşı çıkarak, Rusya'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Türkleri aynı kökten gelen ve aynı dilin farklı lehçelerini konuşan bir Türk-Tatar milleti" olarak tanımlamış; bu yaklaşımıyla hem İlimski'nin eğitim politikalarına hem de genel olarak Rusya'nın ayrıştırıcı tutumuna güçlü bir karşı duruş sergilemiştir.

İsmail Gaspıralı, *Tercüman* gazetesinde yayımladığı ilk yazılarından itibaren, Rusça eğitim aracılığıyla yürütülen asimilasyon politikasını eleştirmiştir. Bu yazılarındaki düşünceler, daha sonra kaleme aldığı *Rusya Müslümanları* adlı eserindeki fikirlerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Örneğin, 18 Kasım 1883 tarihli *Tercüman* da yayımlanan "Maarif Meselesi" başlıklı yazısında Gaspıralı, Müslüman topluluklar arasında Rusçanın yaygınlaşmasının mümkün olmadığını şu sözlerle ifade eder:

Avrupa eğitimi ve kültürüyle tanışmamış köylü (mujik) halk, Müslümanlara ne öğretebilir ne de bir etki yaratabilir? Genel anlamda Müslümanlar, mujiklerden hem daha eğitimlidir hem de daha ileridedir. Mevcut şartlarda, okul sistemiyle Müslümanlar arasında Rus dilinin yayılması mümkün görünmemektedir."

Gaspıralı, Rusya'nın hiçbir zaman asimilasyon politikasından vazgeçmediğini, yıllar sonra kaleme aldığı bir başka yazısında da yeniden dile getirmiştir. 21 Ocak 1914 tarihli *Tercüman* gazetesinde yayımlanan ve "Gayr-i Ruslar – Çet Halklar" başlığını taşıyan bu yazı, Rozanof imzasıyla *Novoye Vremya* gazetesinde çıkan bir makaleye cevap niteliğindedir. Rozanof, Rusça öğrenmenin gayr-i Rus halklar için zorunlu olduğunu savunmuş, bu halkların zamanla Ruslara karışarak dillerini, dinlerini ve kimliklerini yitirip Rus" olarak yeniden doğacaklarını iddia etmiştir. Yazının dikkat çekici bir bölümü şu şekilde son bulur:

Er ya da geç dil, din ve soy bakımından Ruslarla birleşerek kaybolacaklardır. Aslında bu kayboluş değil, Rus olarak yeniden hayat bulmaktır. Böyle büyük bir millete katılmak, ölümden sonra diriliştir. Bu da Allah'ın yüce muradıdır."

Gaspıralı, bu yaklaşımı sert bir dille eleştirerek Rozanof'a şu cevabı verir:

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedit Hareketi

Rozanof Efendi nin söyledikleri bundan ibarettir. Küçük milletlerin büyük milletler tarafından yutulmasını hem ilahî bir irade hem de tabîî bir kanun olarak görüyor. Lakin dindar Rozanof Efendi, Cenab-ı Hakkın muradını nereden öğrendi acaba? Eğer Tevrat a başvurulursa, orada hiç kimsenin malına, canına, ırzına ve hatta hayvanına göz dikmeyin buyruğu vardır. İncil ve Kur'an ise adalet, uyum ve merhamet yolunu gösterir. Karıncayı bile ezmeyin diye emir veren bu ilahî kaynaklar, küçük milletleri yutmayı emreden bir Tanrı'dan söz etmez. Acaba bu buyruğu veren hangi ilah?"

Bu ifadeler, Gaspıralı'nın yalnızca bir eğitim reformcusu değil, aynı zamanda çok katmanlı bir düşünce adamı olduğunu; adalet, vicdan ve insanlık temelinde yükselen bir anlayışla asimilasyon politikalarına karşı durduğunu açıkça ortaya koyar.

3.2. Darülmualimin Mektepleri Üzerine Gaspıralı'nın Değerlendirmeleri ve Eleştirileri

İsmail Gaspıralı, *Tercüman* gazetesinde yayımlanan ilk eğitim yazılarında, Rus okullarının Müslümanlar arasında neden rağbet görmediğine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. "Maarif Meselesi" başlıklı yazısında (Tercüman, 18 Kasım 1883, sy. 23), uzun süredir faaliyet göstermekte olan Rus eğitim kurumlarının (gimnazyum ve üniversiteler gibi), Müslümanlara da açık olmasına rağmen Müslüman halk nezdinde tanınmadığını ve benimsenmediğini vurgular. Bu durumu şu sözlerle ifade eder:

Nice zamandır var olan Rus mektepleri (gimnaziya ve üniversiteler) gayri halklara olduğu gibi Müslümanlara da açık ise de Müslümanlara ne tanıdık ne de makbul gelmiştir; bu okullarda okuyan öğrenciler arasında bir tane bile Müslüman çocuğa rastlamak neredeyse mümkün değildir."

Gaspıralı'ya göre, Rusya'daki Rus okullarına karşı olan bu ilgisizlik, çoğu zaman Müslümanların bağnaz bir zihniyete sahip olmalarıyla açıklanmak istenmiştir. Ancak o, bu yaklaşımı reddeder ve Müslümanların bu okullardan uzak durmalarının temelinde dinî fanatizm değil, tarihsel bir algının yattığını belirtir. Nitekim geçmişte Ruslar için okul kavramı yalnızca dinî eğitim verilen kurumlarla sınırlıydı. Benzer şekilde, Rusya'daki Türk-Müslüman toplulukları da Rus okullarını İncil eğitimi yapılan yerler olarak algılamış, bu nedenle kendi inançlarını öğreten mektep ve medreselere daha fazla önem atfetmişlerdir. Aynı anlayış, Müslümanların kendi eğitim kurumları için de geçerli olmuş; okul, dinî bilgi verilen bir mekân olarak görülmüştür.

Rusya, Müslüman halkları eğitime dayalı yöntemlerle asimile etme hedefinde istenilen başarıyı elde edemeyince, yeni stratejilere yönelmiştir. Bu doğrultuda, 1870 yılından itibaren Akmesit, Kazan, Orenburg, Gori ve Taşkent gibi merkezlerde Darülmualimin adı verilen öğretmen okulları açılmıştır. Söz konusu kurumların temel amacı, Rus devlet okulları olan şkolalarda görev yapacak, Müslüman öğrencilere Rusça öğretebilecek öğretmenler yetiştirmektir. Devlet, Rus okulları ve Rus asıllı öğretmenler aracılığıyla hedeflediği sonucu alamayınca, bu kez Türk kökenli öğretmenleri kullanarak aynı hedefe ulaşma yoluna gitmiştir.

İsmail Gaspıralı, bu Darülmualimin mekteplerinin diğer eğitim kurumlarıyla karşılaştırıldığında daha faydalı olduğunu savunmuştur. Nitekim Rusya'daki Müslüman topluluklar da bu okullara belirli ölçüde ilgi göstermiş ve sınırlı sayıda da olsa çocuklarını bu kurumlara göndermiştir.

Her ne kadar Darülmualimin mektepleri diğer okullara kıyasla daha faydalı bulunsa da Rusya Türklerinin çıkarları açısından bu okulların da yeterli bir eğitim sunduğu söylenemez. İsmail Gaspıralı'ya göre bu kurumların asıl amacı, Müslüman halklar arasında Rusçayı yaygınlaştırmaktır. *Tercüman* gazetesinin 18 Kasım 1883 tarihli sayısında yayımlanan *Maarif Meselesi*" başlıklı yazısında bu durumu şöyle ifade eder:

Bu şkolaların, maarifin yayılmasında aydınlatıcı birer fener olması, halka yeni bilgiler ve iyi bir terbiye kazandırma aracı olması gerekirken; asıl gaye Rusça öğretmek olduğundan, esasen en gerekli olan terbiye ve bilgi kazandırmaya zaman kalmamaktadır. Her ne kadar Rusya'da yaşayan tüm halklar

için Rusçayı bilmek faydalı ve gerekli bir unsur olarak görülse de tecrübeler göstermiştir ki, maarifin yayılması için bu okulların yöntemlerinde değişiklik yapılması gerekmektedir."

Gaspıralı için, Rusya Türklerinin eğitim ve toplumsal yaşamda karşılaştığı sorunların çözümünde en önemli nokta, bilgiye ana dilde ulaşabilmektir. Rusya Türkleri, millî din ve millî dil'in unutulmasından endişe duydukları için çocuklarını Rus devlet okullarına göndermeye isteksiz kalmışlardır. Darülmuallimin mekteplerinde ise Türkçe derslere yer verilmesi ve terbiyeye önem gösterilmesi nedeniyle, bu okullara olan ilgi görece daha fazladır.

İsmail imzasıyla Tercüman gazetesinin 16 Mayıs 1886 tarihli sayısında yayımlanan ve [Tiflis ten Aldığımız Bir Habere Göre...] ifadesiyle başlayan yazıda bu ilgiyi şu şekilde değerlendirir:

Bugüne kadar Müslümanların Rus mekteplerine rağbet göstermemesinin sebebi, bu okullarda Müslüman öğrencilere yönelik İslami derslerin verilmemesidir. Bazı okullarda ilmiyal dersleri verilse de Türk dili ve yazı derslerinin olmayışı nedeniyle ilmiyal öğretimi de eksik kalmaktadır. Diğer okullara kıyasla Müslümanlar için açılmış olan Darülmuallimin mekteplerine gösterilen rağbetin sebebi, bu okullarda İslami derslerin dikkatle verilmesi ve terbiyeye daha fazla önem verilmesidir."

İsmail Gaspıralı, Rusya Türklerinin eğitim sorunuyla her yönüyle ilgilenmiştir. Hem mektep ve medrese gibi Müslümanlara ait geleneksel kurumların modernleşmesini savunmuş hem de Rus devlet okullarının Müslümanlar için uygun hâle gelmesi yönünde önerilerde bulunmuştur. Alıntılanan yazının devamında, Darülmuallimin mekteplerinin Müslüman okullara öğretmen yetiştirmekten ziyade farklı bilim dallarının öğretildiği kurumlara dönüşmesini teklif eder. Bu bağlamda, Rus okullarında eğitim almış Müslüman öğretmenlere karşı temkinli ve eleştirel bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir.

4. Gaspıralı'nın Kişisel Hayatından Eğitimci Kimliğine Evrilmesi

İsmail Gaspıralı, 1851 yılında Kırım'ın Bahçesaray kentinde doğmuş; burada Osmanlı ve Rus kültürel etkilerinin kesiştiği çok dilli ve çok kültürlü bir ortamda yetişmiştir. Bu erken dönem yaşam deneyimi, onun zihinsel dünyasında farklı medeniyetlerin eğitim yaklaşımlarını sentezleyebilecek bir perspektifin gelişmesine imkân tanımıştır. Gaspıralı'nın eğitimci kimliğinin oluşumunda, hem İslam dünyasında yükselen reformist hareketlerin hem de Batı'daki Aydınlanma düşüncesinin belirleyici etkileri olmuştur. Bu bağlamda, yalnızca yerel koşullarla sınırlı kalmayan düşünsel ufku, onu Türk-İslam coğrafyasında modern eğitim reformlarının öncülerinden biri hâline getirmiştir.

Tanzimat sonrası Osmanlı aydınlarıyla kurduğu entelektüel temaslar, Gaspıralı'nın düşünsel gelişiminde önemli rol oynamıştır. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi gibi Tanzimat dönemi münevverlerinin Osmanlı toplumunu modernleştirme yönündeki çabaları, Gaspıralı'nın kendi toplumu için benzer bir modernleşme idealini tasavvur etmesine zemin hazırlamıştır. Bu etkileşim, Batılı düşünceyi yerel toplumsal yapılara uyarlama yönündeki çabaların, Gaspıralı'nın pedagojik vizyonunu nasıl şekillendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Batı Aydınlanmasının temsilcileri arasında yer alan Montesquieu, Voltaire ve Rousseau gibi düşünürlerin akıl, özgürlük ve halk eğitimi vurguları da Gaspıralı'nın eğitim anlayışında iz bırakmıştır. Özellikle Fransız Devrimi'nin "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" ilkeleri, onun eğitim yoluyla toplumsal bütünleşme ve kültürel dayanışma hedefini beslemiş; bireysel gelişimin yanı sıra kolektif kimlik inşasını da önceliklendiren bir eğitim modeline yönelmesine katkı sunmuştur.

Öte yandan Gaspıralı, İslam dünyasında modernleşme arayışının simge isimleri olan Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh'un düşüncelerinden de etkilenmiştir. Bu iki düşünürün bilim, akılcılık ve eğitim temelinde şekillenen reformist yaklaşımları, Gaspıralı'nın geleneksel medrese sistemine alternatif olarak geliştirdiği Usul-i Cedid modelinin fikrî temelini oluşturmuştur. Afgani ve Abduh'un önerdiği dinî ve pedagojik rasyonalite, Gaspıralı'nın eğitim yoluyla Müslüman toplulukların toplumsal kalkınmasını hedeflemesinde önemli bir referans çerçevesi sunmuştur.

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi

Gaspıralı'nın pedagojik yönelimi, yalnızca entelektüel etkilenimlerle sınırlı değildir. Eğitim bilimcileri Johann Heinrich Pestalozzi ve John Dewey nin bireysel öğrenme, deneyimsel eğitim ve eleştirel düşünme gibi kavramlara dayanan kuramsal yaklaşımları da onun eğitim pratiğinde somut karşılıklar bulmuştur. Pestalozzi nin çocuğun zihinsel gelişimini esas alan yöntemleri, Gaspıralı'nın akılcı ve yapıcı öğretim modelinde önemli bir esin kaynağı olmuş; Dewey nin pragmatik ve uygulamaya dönük eğitim felsefesi, Usul-i Cedid okullarının müfredatında belirgin biçimde yansımıştır. Böylece, ezbere dayalı geleneksel öğretim anlayışı yerine, sorgulayıcı ve üretken bireyler yetiştirmeyi amaçlayan bir pedagojik paradigma inşa edilmiştir.

Gaspıralı'nın "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" şiarı, yalnızca bir söylem değil, aynı zamanda onun eğitimi milli bilinç ve kültürel bütünleşmenin temel aracı olarak gördüğünü ortaya koyar. Bu ilke çerçevesinde, eğitim sadece bireyin gelişimini değil, aynı zamanda toplumsal hafızanın ve kimliğin inşasını hedefleyen stratejik bir alan olarak değerlendirilmiştir. Gaspıralı'nın çok katmanlı düşünsel birikimi, onu yalnızca bir eğitimci değil, aynı zamanda modern Türk dünyasının öncül modernleşmeci aydınlarından biri konumuna taşımıştır.

Sonuç olarak, Gaspıralı'nın eğitimci kimliğine evrilmesinde, İslam dünyasında reformu savunan yenilikçi düşünürlerin, Batı Aydınlanma felsefesinin ve modern eğitim bilimcilerin görüşlerinin büyük bir etkisi olmuştur. Farklı kaynaklardan beslenen bu yenilikçi düşünceler, onun eğitimde milli birliği, kültürel dayanışmayı ve eleştirel düşünceyi ön plana alan bir sistem kurmasını sağlamış ve Usul-i Cedid Hareketi'nin temel taşlarını oluşturmuştur (Gökalp, 2018; Çetin, 2014). Gaspıralı'nın eğitim anlayışında, Batı'nın akılcı düşünceye dayalı eğitim modeliyle, İslam dünyasının toplumsal reformist yaklaşımlarını harmanlayarak oluşturduğu yenilikçi bir eğitim sistemi, Usul-i Cedid hareketinin temelini atmıştır. Bu birleşim hem bireylerin hem de toplumun gelişimine yönelik büyük bir pedagojik dönüşümü ifade etmektedir.

Usul-i Cedid Hareketi, yalnızca kurucusu İsmail Gaspıralı'nın bireysel çabalarıyla değil, aynı zamanda bu hareketi benimseyen ve onu kendi toplumlarında yaygınlaştıran pek çok önemli aydının katkısıyla şekillenmiş ve güçlenmiştir. Bu hareket, Türk dünyasında modern eğitimin, toplumsal uyanışın ve kültürel dönüşümün temel taşı olarak öne çıkmıştır.

İsmail Gaspıralı, hareketin teorik ve pratik zeminini oluşturmuş, geleneksel medrese eğitiminin yetersizliklerini fark ederek modern bilimlerin ve çağdaş öğretim yöntemlerinin eğitime entegre edilmesini savunmuştur. Onun "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" şiarı, yalnızca pedagojik bir reform değil, aynı zamanda Türk dünyası için bir zihniyet dönüşümünün de işaretidir. Tercüman gazetesi, bu düşüncelerin geniş kitlelere ulaştırılmasında ve hareketin yaygınlaştırılmasında etkili bir araç olmuştur.

Hareketin önemli isimlerinden Mahmud Khoja Behbudi, özellikle Orta Asya'da eğitimin modernleşmesi yönünde ciddi çabalar sarf etmiştir. Hem eğitim kurumlarının açılması hem de tiyatro, yayıncılık ve kitap üretimi yoluyla halkta bir toplumsal bilinç oluşturma çabası, onun çok yönlü bir aydın olduğunu göstermektedir. Bu tür kültürel üretimlerle Cedid düşüncesi yalnızca okullarla sınırlı kalmamış, günlük yaşama da nüfuz etmiştir.

Abdurreşid İbrahim ise hareketin sadece eğitimle sınırlı olmadığını, aynı zamanda İslam dünyasındaki reform ve modernleşme hareketlerinin bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Geniş coğrafyalara yaptığı seyahatlerle farklı tecrübeler kazanmış, bunları Türkistan daki sosyal dönüşüm süreçlerine entegre etmeye çalışmıştır. Onun faaliyetleri, Cedidcilik ile ümmetçilik, milliyetçilik ve modernleşme düşüncelerini birleştirme çabasını ortaya koyar.

Abdullah Avloni ise hareketin hem entelektüel hem de uygulayıcı kanadında yer alan bir isim olarak Özbek toplumunda eğitimin önemini vurgulamış ve şiir, öğretmenlik, yayıncılık gibi alanlarda aktif rol oynamıştır. Onun "eğitim bir milletin ölüm kalım meselesidir" yaklaşımı, hareketin ne denli hayati bir ihtiyaç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Fatih Kerimi, Kazan Tatarları arasında Cedid hareketini yaygınlaştırma çabalarıyla öne çıkarken, milli dilde modern içerikli eğitim materyalleri hazırlayarak dil birliği ve kültürel dayanışma hedeflerine katkıda bulunmuştur. Onun çalışmaları, dilin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir kimlik ve bilinç taşıyıcısı olduğunu vurgular.

Hüseyin Feyzhanov ise Astrahan bölgesinde Cedid okullarının kurulması ve modern eğitimin yaygınlaştırılması sürecine katkı sağlamıştır. Eğitimin yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir bilinç inşası aracı olduğuna inanmış, yazılarıyla bu görüşleri desteklemiştir. Özellikle ana dilde eğitimi savunması, hareketin yerellik ile modernliği birleştirme çabasını gösterir.

Bu aydınların her biri, Usul-i Cedid Hareketi'nin farklı coğrafyalarda farklı boyutlarda gelişmesini sağlayarak onu çok yönlü ve bölgesel farkları gözetken bir reform hareketi haline getirmiştir. Eğitim yalnızca bilgi aktaran bir kurum değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün motoru olarak değerlendirilmiş; pedagojik yenilikler, milli kimlik bilinci ve modern hayatla bütünleşme çabası bir arada yürütülmüştür. Böylece Usul-i Cedid, sadece bir eğitim reformu değil, Türk-İslam dünyasında modernleşmenin kültürel ve entelektüel zemini olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

5. 19. Yüzyılda Türkistan da Eğitim ve Bilim Anlayışı: Geleneksel Dinî Eğitimden Kopuş

Sıbyan mektepleri, İslam dünyasında olduğu gibi Türk kültür coğrafyasında da ilköğretimin temelini oluşturuyordu. Bu kurumların dinî temel bilgiler sunması, yaygınlaşmalarını sağlayan en önemli unsurdu. İsmail Gaspıralı, "Maarif Meselesi" (Tercüman, 18 Kasım 1883) adlı makalesinde neredeyse her köy, kasaba ve mahallede kız ve erkek çocuklar için mekteplerin bulunduğunu belirtmiş; "Tedris Meselesi" (Tercüman, 1889) başlıklı yazısında da Kırım, Kazan ve diğer İslam vilayetlerinde camilerin hemen yanında sıbyan mekteplerinin yer aldığını vurgulamıştır.

Gaspıralı, bu yoğun okul ağına rağmen asıl sorunun mektep sayısındaki eksiklik değil, mevcut okulların eğitim kalitesindeki yetersizlik olduğunu savunur. "Hem Var Hem Yok; Nedir O?" (Tercüman, 9 Eylül 1897) adlı yazısında Fransız eğitim sistemindeki ortalama 60 hane başına bir okul" oranıyla Rusya Türklerinin durumunu karşılaştırarak, Türkiye Türklerinin elindeki mektep sayısının Avrupa ülkelerine kıyasla daha fazla olduğunu; ancak bu nicelikten bağımsız olarak, okulların çoğunun fiziki ve pedagojik donanım açısından neredeyse yok hükmünde olduğunu ifade eder:

Her bir köy veya mahalle ortalama elli-altmış haneden oluşsa, bu 'çokluk bakımından en ileri medeniyet düzeyindeki toplumlarla hemen hemen eşit durumdayız. Fransa da 60 hane başına bir okul düşerken biz de Fransızlardan geri değiliz; İspanya, İtalya, Yunanistan, Avusturya ve diğer birçok ülkeden öndeyiz. Ne var ki, nicelikten bağımsız olarak okulların niteliğine baktığımızda, sayısız mektep yok seviyesine iniyor."

Ancak bu okulların içeriği ve fiziki koşulları, beklenen nitelikli eğitimi sunmaya elvermiyordu. Genellikle tek küçük odadan ibaret sıbyan mekteplerine yetmiş-seksen çocuk bir arada sığdırılıyor, tek bir öğretmen tüm sorumluluğu üstleniyordu. Medreseler ise büyük binalarına rağmen modern örgün eğitime uygun değildi. Vakıf gelirlerinin Rus yönetimi tarafından el konulmasıyla camiler, mektepler ve medreseler hızla bakımsızlığa terk edildi; gelir kaynakları tahrip oldu. Bu çöküntü, Rusya Türklerinin eğitim başta olmak üzere tüm toplumsal meselelerini çözümlemek için son derece zor koşullarda mücadele etmesine yol açtı (Abdürreşid, 1903).

Okul ve medreselerin fiziki imkânsızlıklarının ötesinde, buralarda görev yapan hocaların çalışma koşulları da aynı derecede kritik bir sorundu. Gaspıralı, Tercüman'ın ilk sayılarına dayanarak bu olumsuz koşulları sık sık gündeme getirmiş ve çözüm yolları önermiştir. Eğitime ilişkin makalelerinde ilk vurguladığı meselelerden biri, mektep hocalarının emeklerinin karşılığında hiçbir düzenli maaş alamamalarıdır. "Mektep Hocası" (Tercüman, 25 Ağustos 1883, s. 14) başlıklı yazısında, sıbyan mekteplerinde görevli hocaların büyük fedakârlıklarla çalıştığını, ancak gelirin

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi

hem yetersiz hem de düzensiz dağıtıldığını kaydeder. Gaspıralı, eğitim sisteminin yenilenmesiyle öğretmenlerin belirli ve düzenli bir ücret almasının sağlanması gerektiğini savunur. Ayrıca, sıbyan mekteplerindeki öğretmen atamalarının bile resmi bir düzen içinde yapılmadığına dikkat çeker.

İsmail Gaspıralı, mektep ve medreselerin içinde bulunduğu zayıf koşulları göz önünde bulundurarak, 1880 lerden itibaren Rusya Türkleri arasında cemiyet-i hayriyeler (hayır kurumları) kurma ve yaygınlaştırma girişimlerine de öncülük etmiştir. Gaspıralı'ya göre eğitim alanındaki sorunları çözmek, toplumsal hayatta meşru bir varlık gösterme sürecinin de ilk adımıdır. Bu tür dernekler, Rusya Türkleri ne hem hukukî bir kimlik kazandıracak hem de zaman içinde diğer toplumsal meselelerle ilgilenmelerine olanak tanıyacaktı.

Tercüman'ı yayımlamaya başladıktan sonra, özellikle Rusya Türkleri arasında ortak bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Aynı coğrafyada yaşayan gayri Müslim toplulukların, kendi gazeteleri aracılığıyla belirli fikirler etrafında birleşebildiklerini; ancak Rusya Türkleri nin böyle bir imkânı sahip olmadığını tespit etmiştir. 21 Şubat 1886 tarihli "Efkâr-ı Umumî" başlıklı yazısında kamuoyu kavramını şu biçimde tanımlar:

Hususî efkâr, bir kişinin hâl ve menfaatine yöneliktir; efkâr-ı umumî ise bütün topluluğun hâl ve menfaatine dair ortak fikir, arzu ve amaçlardır."

Gaspıralı, bu teorik vurgunun ötesinde somut adımlar da atmıştır. Hayır kurumlarının kurulması ve faaliyet göstermesi için bizzat girişimlerde bulunmuş, mevcut dernekleri teşvik ederek yönlendirmiştir. Örneğin 8 Şubat 1884 tarihli "Şefkathane" yazısında, her şehirde ve volostta bir cemiyet-i hayriye ve ilmiye (eğitim örgütü) kurulması gerektiğini şöyle ifade eder:

"...her şehirde, her volostta birer cemiyet-i hayriye tertip etmeli; muradımız hem okumayı hem de terbiyeyi öğretmekse, bu cemiyetler ilmî çalışmalar da yürütmelidir."

Bu girişimler, Rusya Türkleri nin toplumsal dayanışma ve eğitim hakları konusunda hem bireysel hem de kurumsal düzeyde hukuki bir zemine sahip olmasına hizmet etmiştir.

V." imzalı *Tiflis ten Mektup* (Tercüman, 27 Nisan 1884, s. 16) yazısına göre, Rusya Müslümanları arasında ilk Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye 1881 de Tiflis te kurulmuştur. Bu derneğin kuruluş amaçları "kız ve erkek İslam çocuklarını okutmak ve terbiye etmek" ile "çeşitli büyük ve küçük mektepler açarak dinî ilimler ve fen tahsiline yardımcı olmak" olarak açıklanmıştır. Ancak hamiliğini üstlenen Hacı Hamid Efendi nin vefatının ardından dernek faaliyetsiz kalmıştır. Aynı yazıda, Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye nin ileride Müslümanlara mahsus bir darülfünun" açma hedefi de bulunduğu kayıtlıdır.

İsmail Gaspıralı, bu modelin yaygınlaşmasına büyük önem vermiş; farklı şehir ve bölgelerde benzer derneklerin kuruluşuna aktif şekilde destek olmuştur. Örneğin *Kafkasya Cemiyet-i Hayriyesi*" başlıklı yazısında (Tercüman, 7 Aralık 1890, s. 44), Kazan, Bakû ve Petersburg da da hayır cemiyetleri tertipleme girişimleri bulunduğunu, ancak henüz somut bir sonuca ulaşamadığını not etmiştir.

İsmail Gaspıralı, *Tercüman* aracılığıyla coğrafi olarak birbirinden uzak yaşayan Rusya Türklerini eğitimin ve kültürün etrafında seferber etmeyi amaçlamıştır. Bütün Müslüman tebaayı "sa y ve gayret"e davet ederek, ortak bir bilinç ve çaba zemini oluşturmayı hedeflemiştir.

Gaspıralı'ya göre, Rusya Türklerinin tek millî eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler, nicelik açısından geniş bir ağa sahip olsa da çağın gereksinimlerini karşılayacak düzeyde değildi. *Maarif Meselesi*" (Tercüman, 18 Kasım 1883) başlıklı yazısında bu durumu şöyle özetlemiştir:

Müslümanlar ne Rus üniversitelerinden ve yüksek okullardan gerekli faydayı sağlayabilmekte ne de millî mektep ve medreselerden yeterli terbiyeyi ve bilgiyi alabilmekte; akli ilerlemeleri ve fikir dünyaları adeta zincirlenmiş gibidir. Peki, ne yapmalı, hangi çözümü üretmeliyiz?"

Gaspıralı, bu sözleri kaleme alırken, Rus üniversitelerine başvuran Türk Müslüman öğrencilerin imtihanlarda sistemli biçimde elenip kabul edilemediklerini göz ardı etmiştir. Örneğin, Moskova da okumak isteyen Musa Akyiğit, Gaspıralı'nın yönlendirmesiyle İstanbul a giderek Mülkiye Mektebi ne kaydolmak zorunda kalmıştır. Bu tutum, Gaspıralı'nın açık bir biçimde Rus makamlarıyla karşı karşıya gelmekten kaçındığını düşündürmektedir.

Gaspıralı ayrıca sıbyan mektepleri ve medreselerdeki "eski usûl" eğitimin, toplumsal ve siyasi ihtiyaçları karşılayamadığını belirtir. Bize ne Gerek?" (Tercüman, 23 Eylül 1883) başlıklı yazısında şu öneriyi yapar:

Millî varlığımızı koruyacak tek kurumlar olan mektep ve medreselerimiz, aritmetik, coğrafya, tarih, diller ve Rusça eğitim veren düzenli okullar açmak suretiyle modern fenler ve ticaret mekteplerini bünyelerine katmalı; ulemamız da Arapça'nın yanı sıra devlet kanunları ve çeşitli bilimlerde donanımlı hale gelmelidir."

Bu çerçevede Gaspıralı, sadece mevcut kurumların fizikî ve niteliksel zaaflarını tespit etmekle kalmamış; aynı zamanda onları yeni bilimler, ticaret eğitimi ve evrensel kanunlara uygun öğretim programlarıyla dönüştürmeyi hedeflemiştir.

İsmail Gaspıralı, eğitimle ilgili ilk yazılarında —özellikle *Bahçesaray Mektupları* ve *Rusya Müslümanları* adlı eserlerinde— mevcut eğitim kurumlarının cehaleti gidermekte yetersiz kaldığını vurgulamıştır. Ona göre cehalet, yalnızca okumayı yazmayı bilmemek değil; dinî esasları doğru öğrenememek, çalışkanlık ve dünya bilgisi eksikliği dolayısıyla toplumsal ve ekonomik gelişime katkı sağlayamamak anlamına geliyordu. Avrupa da farklı toplumsal kesimlerin okul aracılığıyla nitelikli şekilde yetiştirilmesi, modern yaşamın gereksinim duyduğu uzman insan kaynağını oluştururken, İslam dünyasındaki ve Rusya Türkleri arasındaki eğitim sistemi tekdüze bir öğretim sunduğu için bireyleri bu çeşitliliğe hazırlamıyordu. Sıbyan mektepleri, öğrencileri hayata adım atacak donanım kavuşturacak kapsamlı bir müfredat sağlayamıyordu. Gaspıralı bu durumu Muallimlere Mektup" (Tercüman, 7 Ekim 1911) başlıklı makalesinde şöyle dile getirir:

Toplumumuzun büyük çoğunluğu ne okumayı ne yazmayı ne de dinî kurallarını gerektiğince bilmiyor; çalışmaktan, çağın gerektirdiği bilgi ve becerilerden yoksun kalıyor. Kendi cahilliklerinin farkında bile değiller. Bu duruma düşmüş saf, temiz ve pak cemaatleri cehalet çukurundan çekip alıp kurtarmak, onları gelişme ve selamete ulaştırmak hem en ağır hem de en onurlu işlerden biridir."

Sıbyan mektepleri, temel eğitim kurumu olmalarına karşın Batı'daki muadillerinin aksine ana dilde okuma-yazma öğretiminde ve fen-sosyal bilimlerin giriş düzeyindeki bilgilerinin aktarımında yetersiz kalıyordu. Zamanın gerektirdiği sosyal ve iktisadî dönüşümlere uyum sağlamak için okulun merkezî bir rol oynaması gerekirken, İslam dünyasıyla Rusya Türkleri arasındaki mektepler yalnızca sınırlı Arapça okuma ve dinî bilgiler sunuyordu. İsmail Gaspıralı, "Okumak Maslahatı" (Tercüman, 16 Aralık 1888) başlıklı makalesinde, öğrencilerin hem okuma-yazma hem de meslekî beceri kazanmaları gerektiğini; oysa sıbyan mekteplerinde sadece birkaç yıl süren temel derslere rağmen mezunların çoğunun beş kelimeyi bir araya getiremeyecek kadar geride kaldığını eleştirir.

Gaspıralı'nın "Rehber-i Muallimîn" (1898) adlı eserinde vurguladığı gibi, çağın gerektirdiği bilgi ve beceriler yalnızca uzun süreli dinî eğitimle sağlanamaz. Onun önerisi, beş yıllık okul programlarının uygun metot ve müfredatla iki yıla indirilebileceği ve geriye kalan sürede öğrencilere matematik, coğrafya, tarih, zanaat eğitimi gibi çok yönlü bilgiler kazandırılabilirdi. Ayrıca, istediği zaman öğrenci kabul eden, haftanın altı günü iki seans devam eden, tek öğretmenin yetmiş- seksene kadar talebeye ders verdiği mevcut sistemde, okulun disiplinli bir kayıt-kabul düzene kavuşması gerektiğini savunmuştur.

Özetle Gaspıralı'ya göre, sıbyan mekteplerinin niceliği Batı ülkelerindekine göre yeterli görünse de kalite açısından acilen yeniden yapılandırılmalı; ana dilde kapsamlı okuma-yazma eğitimi, farklı meslek dallarına yönelik programlar ve çağdaş bilim dallarının temel dersleri bu kurumların

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi

müfredatına entegre edilmelidir. Böylelikle Rusya Türkleri hem toplumsal hayata etkin katılım hem de millî bilincin korunması açısından gerekli donanımına kavuşmuş olacaktır.

İsmail Gaspıralı'ya göre, modern eğitim uygulamasının en ayırt edici özelliği ana dilde öğretim yapmaktır. O, geleneksel usûl mekteplerin en büyük eksikliğinin de tam olarak bu noktada ortaya çıktığını vurgular: temel okuma-yazma eğitimi bile doğrudan Türkçe olarak verilmemektedir.

Rehber-i Muallimîn (1898, s. 6) adlı eserinde Gaspıralı, eski usûl sıbyan mekteplerindeki öğretim düzenini şöyle özetler: önce birkaç aylığına Arapça elifba harfleri ezberletilir; ardından Kur'ân'ın yedide biri veya Farsça metinler okutulur; nihayet birkaç yıl içinde yalnızca Kelâm-ı Kadîm" (dinî metinler) üzerine yoğunlaşılır. Bu süreç boyunca öğrencilere ne yazı yazma pratiği ne de ana dilde anlamlı bir okuma-yazma becerisi kazandırılır.

Gaspıralı'nın eleştirisi açık:

- Dersler, önce tamamen Arapça/Farsça, sonra kısmen Türkçe metin okumaya dönük; gerçek anlamda Türkçe okuma-yazma öğretimi yok.
- Hocalar, kendi anadillerinde yazılı bir metni anlamlandıracak donanımına sahip değil; bu nedenle öğrenciler de "yabancı" zannettikleri Türkçe kitapları okuyamaz hâle geliyor.
- Öğretim programında matematik, coğrafya, tarih veya zanaat-beceri dersleri bulunmuyor; dinî metin okumak dışında kalan tüm alanlar ihmal ediliyor.

Gaspıralı, bu usûlsüz eğitimin hem öğretmen hem öğrenci açısından beş yıllık çabanın" sonunda somut bir kazanım sağlamadığını belirtir. Yazısını, "Mektep ve Usûl-i Cedid Nedir?" adlı eserinde de benzer ifadelerle tekrar eder:

Eski usûl mektepler, Arapça okumaya odaklanır; Türkçe metin okutmaz, yazı-inşa öğretemez; dinî ritüelleri anlatır ancak milletin koruyucu ve geliştirici fenleri ihmal eder. Hocanın gayreti gözardı edilemez, fakat usûl ve nizam olmadığından öğrenciler beş yılın sonunda kendi dillerinde bile basit metinleri okuyup yazamaz hâle gelir."

Dolayısıyla Gaspıralı'ya göre, ana dilde kapsamlı okuma-yazma öğretimi ve çok disiplinli bir müfredatın eksikliği, sıbyan mekteplerinin milletin kültürel ve entelektüel gelişimine hizmet etmesini engelleyen temel sorundur.

Medrese eğitim sistemi, geleneksel İslami bilgiyi aktarırken eleştirel düşünce ve analitik beceri kazandırma konusunda eksik kalıyordu. Müfredat büyük ölçüde ezberci bir yaklaşımla yürütülüyor, öğrencilere dini bilgilerin ötesinde geniş bir entelektüel bakış açısı sunulmuyordu. Bu durum, bilimsel ve teknik bilgi gerektiren yeni iş alanlarının ortaya çıkmasıyla birlikte eğitimde köklü bir değişim ihtiyacını doğurdu. Fen bilimleri, matematik, coğrafya ve tarih gibi konularda derslerin bulunmaması, öğrencilere daha geniş bir bilgi tabanı sağlamayı zorlaştırıyordu (Çetin, 2014; Şahin, 2008).

Mektep ve medreselerde dersler Türkçe yürütülmesine rağmen, bu kurumlar öğrencilere doğrudan kendi dillerinde okumayı ve yazmayı kazandırmıyordu. Eğitim sürecinde Arapça, ana dil üzerinden okutuluyor; temel dinî bilgiler ise Türkçe aktarılıyordu. Ne var ki, dersler Türkçe işlendiği halde, uzun süre mektep ve medreseye devam eden öğrenciler bile sistematik bir okuma-yazma eğitimi almadıkları için bu beceriyi ancak kendi çabalarıyla veya gelişigüzel yöntemlerle edinebiliyorlardı.

Gaspıralı'ya göre esas sorunlardan biri de usul-i tedriciye eksikliğiydi: öğrenme sürecinin basitten karmaşığa adım adım inşa edilmesi gerekiyordu. Oysa geleneksel sıbyan mektepleri, harflerin ve metinlerin öğretiminde bu hiyerarşiyi gözetmiyordu. Mektep ve Usul-i Cedid Nedir? adlı eserinde bu durumu şöyle eleştirir:

Eski usulde üçüncü büyük kusur, sıbyan dersine basit konularla başlamayıp doğrudan ağır ve karmaşık metinlere yönelmektir. Örneğin, önce tüm elifba bir kerede öğretilir; ardından yavaşlatılmadan doğrudan Ayet satırlarına geçilir. Arap çocukları için bu yöntem sorun yaratmayabilir, ancak Türk ve Fars çocuklarının zihnine ağır gelir. Harfleri tam öğrenmiş bir öğrenci Türkçe basit cümleleri kavrarken, Arapça metinleri anlayamaz; birkaç ay içinde derse küsen çocuklar, hocadan ve mektepten soğur."

Bu eleştiri, Gaspıralı'nın yeni usul eğitimde adım adım ilerlemeyi, yani önce ana dilde okuma-yazmadan başlayarak daha karmaşık dil ve bilimsel içeriklere kademeli geçişi öncelikli kılan pedagojik yaklaşımının temelini oluşturur.

İsmail Gaspıralı, eğitimle ilgili yazılarında Batı'yı Doğu ya kıyasla üstün kılan etkenleri aklî ilimlere verilen önem üzerinden açıklamıştır. Ona göre Batı toplumları, felsefe, mantık ve matematik gibi aklî bilimlere ağırlık vererek ekonomik ve sosyal alanda somut faydalar üretirken; Doğu daki geleneksel eğitim kurumlarında skolâstik düşünce egemen olmuş, aklî ilimler ihmal edilmiştir.

Gaspıralı, sıbyan mektepleriyle başlayıp medreselere kadar uzanan bu eğitim zincirinin, aklî geliştiren bilim dallarını program dışı bırakması nedeniyle toplumun ilerlemesine katkı sağlayamadığını vurgular. Özellikle Rusya Türkleri başta olmak üzere tüm Müslümanların, yeniden aklî ilimlere değer verme ve eğitimde bu alanları öne çıkarma zorunluluğuna dikkat çeker.

6. Usul-i Cedid in Pedagojik Temelleri: Ezberci Eğitimden Akılcı Öğretime Geçiş

İsmail Gaspıralı'nın Usul-i Cedid hareketi, yalnızca bir eğitim reformu değil, Türkistan daki toplumsal ve kültürel dönüşümün önemli bir unsuru olarak tarihsel bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Gaspıralı, geleneksel medrese eğitimini eleştirerek, eğitimde köklü bir değişim talep etmiş ve bu değişimi, çağdaş bilimlerin ve akılcı düşüncenin eğitim sistemine entegrasyonu yoluyla gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Medrese eğitiminin, öğrencilere yalnızca dini bilgilerin ezberletilmesi ve bu yöntemle çağın bilimsel gelişmeleriyle uyumsuz bir eğitim anlayışının egemen olması, Gaspıralı'nın reformist yaklaşımının temel sebeplerindendir. Bu bağlamda, Usul-i Cedid okulları, geleneksel öğretim anlayışını aşarak, öğrencilere bilginin aktif bir şekilde edinilmesi ve analitik düşünme becerilerinin kazandırılması amacını gütmüştür.

Gaspıralı'nın eleştirisi, eğitimdeki geleneksel anlayışın, bilgi aktarımını pasif bir süreç olarak kabul etmesinin yanı sıra, öğrencilerin sorgulayıcı ve eleştirel düşünmelerine engel teşkil etmesidir. Geleneksel medrese eğitiminde bilgiyi ezberlemek ve birinci elden öğretmek ön planda iken, Usul-i Cedid hareketi, öğrencilerin aktif bir şekilde bilgiyle etkileşimde bulunmalarını, sorgulamalarını ve düşünsel becerilerini geliştirmelerini amaçlamıştır. Bu anlayış, eğitimde pasif bir bilgi alımından çok, öğrencilerin kendi öğrenme süreçlerini şekillendirmeleri gerektiğini savunan bir pedagojik dönüşümü ifade etmektedir. Gaspıralı'nın önerdiği bu yeni eğitim modelinde, öğrenciler yalnızca bilgi tüketicisi değil, aynı zamanda bilgi üreten bireyler olarak yetiştirilmiştir.

Usul-i Cedid hareketinin eğitim anlayışındaki diğer önemli yeniliklerden biri, fen bilimlerinin müfredata dahil edilmesidir. Geleneksel medrese eğitiminde, dini ve felsefi dersler ön planda iken, Usul-i Cedid okullarında matematik, fizik, coğrafya ve tarih gibi bilimsel dersler de öğretilmiştir. Bu değişim, Gaspıralı'nın eğitimde sadece dini bilgilerin değil, aynı zamanda bilimsel düşüncenin de önemli bir yer edinmesi gerektiğini savunmasının bir yansımasıdır. Fen bilimlerinin öğretimi, Türkistan toplumlarının çağdaş bilimsel gelişmelerle uyumlu hale gelmesi için bir araç olarak görülmüştür. Gaspıralı, modern fen bilimlerinin eğitimdeki yerini vurgulamış ve bilimsel bilginin, toplumları çağdaşlaştıran ve modern dünyaya entegre eden temel güçlerden biri olduğunun altını çizmiştir. Bu, Usul-i Cedid hareketinin Türkistan daki eğitim sistemini çağdaş dünya ile uyumlu hale getirmeyi hedefleyen bir model sunduğunu göstermektedir.

Gaspıralı'nın eğitim reformunun bir diğer merkezi unsuru, eğitimde milli dilin kullanılmasını savunmasıdır. Gaspıralı, Türkçe nin eğitimdeki yerini vurgulayarak, dilin toplumsal birlikteliği

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi

güçlendiren bir faktör olduğunu kabul etmiştir. Dilde, Fikirde, İşte Birlik" ilkesi, yalnızca dilin bir iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda kültürel kimliğin şekillendirilmesinde merkezi bir öğe olarak kabul edilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Usul-i Cedid okullarında Türkçe'nin kullanılmasının teşvik edilmesi, bu dilin Türk halkları arasındaki birleştirici gücünü pekiştirmeyi amaçlamıştır. Gaspıralı, dilin bir toplumun kültürel ve ideolojik yapısını inşa etmede oynadığı rolü çok iyi kavrayarak, milli birliğin güçlendirilmesinde dilin temel bir araç olduğunun farkına varmıştır.

Usul-i Cedid okullarında gerçekleştirilen pedagojik değişiklikler, yalnızca müfredatla sınırlı kalmamış, öğretim yöntemleri ve okulun eğitim felsefesi açısından da önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Bu okullarda, bilgi aktarımından daha fazlası hedeflenmiş; öğrencilere, bilgiyi sorgulama, analiz etme ve çözüm üretme becerileri kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu anlayış, geleneksel eğitim sisteminin sınırlı ve dogmatik yapısının aksine, eleştirel düşünme ve yaratıcı çözüm geliştirme süreçlerini teşvik etmiştir. Öğrenciler, derslere yalnızca pasif katılımcılar olarak değil, aktif düşünürler ve sorgulayıcı bireyler olarak dâhil edilmiştir. Gaspıralı'nın bu pedagojik yaklaşımı, eğitimdeki statik anlayışın ötesine geçilmesini ve bireylerin eğitim süreçlerine daha etkin katılımını sağlamıştır.

Sonuç olarak, Usul-i Cedid hareketi, Gaspıralı'nın eğitimdeki reformist vizyonunun bir yansıması olarak, Türkistan'daki eğitim sisteminde köklü bir dönüşüm yaratmış, bu dönüşümün etkileri yalnızca eğitimle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal yapıyı da şekillendirmiştir. Usul-i Cedid okulları, çağdaş eğitim ilkelerini benimseyerek, bilimsel bilginin ve milli dilin eğitimdeki önemini vurgulamış, eğitimde eleştirel düşünmeyi ve aktif öğrenmeyi teşvik etmiştir. Bu eğitim anlayışı, sadece bireyleri bilgiyle donanmış kişiler olarak yetiştirmeyi değil, aynı zamanda toplumun modernleşmesine katkı sağlayacak bireyler yetiştirmeyi amaçlamıştır. Gaspıralı'nın eğitim reformu, yalnızca Türkistan'da değil, tüm Türk dünyasında eğitimde modernleşme sürecinin öncüsü olmuş ve çağdaş eğitim sistemlerinin temel ilkelerinin hayata geçirilmesinde etkili olmuştur.

7. Cedid Okulları ve Müfredatın Yenilikçi Yüzü: İlk Dersliklerden Eğitim Ağına

Usul-i Cedid okulları, eğitim alanında köklü bir değişimin simgesi olarak kısa sürede geniş bir etki alanına yayıldı. İlk Cedid okulları Kırım'da açıldı, ancak kısa süre içerisinde Kazan, Buhara, Semerkand ve Taşkent gibi önemli merkezlere ulaşarak geniş bir coğrafyada kabul gördü. Bu okullar, modern ve çağdaş bir müfredata sahipti ve öğrencilere fen bilimleri, matematik, coğrafya, tarih gibi dersleri içeren yenilikçi bir eğitim programı sundu. Gaspıralı'nın eğitim anlayışına uygun olarak hazırlanan müfredat, topluma modern bilgi ve beceriler kazandırmayı amaçlıyordu (Baykara, 2011; Demirci, 2016).

İsmail Gaspıralı, sıbyan mekteplerinde önce ana dilde okuma ve yazma öğretimini yerleştirdikten sonra, geleneksel programda bulunmayan yeni dersleri de müfredata dâhil etti. Ona göre temel eğitimdeki dersler "dinî" ve "dünyevî" şeklinde ayrı bölümlere ayrılmamalıydı. Bu görüşünü, "Kart" imzasıyla yayımladığı *Umumî Program Yaki Yeni ve Büyük Mesele* (Tercüman, 11 Kasım 1911) başlıklı makalesinde şöyle açıklamıştır:

Mektep ve medreseyi yalnızca din okulu saymak, Hristiyan dünyasındaki dinî ve fenî okulların bölünmüş yapısına benzetmek yanlıştır. Avrupa'da bir zamanlar İncil eğitimiyle ruhbanlık okulları, fen ve aklî ilimler okullarından tamamen ayrılmış, din mektebi ve dünya mektebi adıyla ayrı kurumlar kurulmuştu. Günümüzde bu sert ayrım azalsa da hâlâ etkisi sürmektedir. Ne var ki İslâm geleneğinde eğitim hiçbir zaman böyle bir bölünmeye tâbî olmamıştır. İslâmî mekteplerin, Hristiyan tefrikine benzer bir tasnife uğratılması kabul edilemez."

Bu değerlendirmeye Gaspıralı, Usul-i Cedid okullarında hem Kur'ân ve dinî ilimlere hem de fen-matematik, tarih, coğrafya gibi dünyevî bilimlere eşit önem veren bir eğitim programı oluşturmayı amaçlamıştır.

Dinî ve dünyevî ayrımı kaldırıldıktan sonra, Usul-i Cedid programına göre sıbyan mekteplerinde okutulacak dersler şunlardır: Türkçe (okuma-yazma ve imla), İlmihâl (din dersi), Matematik (hesap), Coğrafya, Muhtasar Tarih, Rusça, Fizyoloji ve Usûl-i Sıhhat. Bu derslerin amacı, “önce ana diliyle dinî zorunlulukları kavramış bir çocuğa, günlük hayatında ihtiyaç duyacağı temel bilgileri de vererek hem ruhî hem de dünyevî donanım sağlamaktır” (Bahçesaray, 23 Temmuz 1895). Böylelikle yeni usulle yetiştirilen neslin hem açık fikirli hem de kendi ayakları üzerinde durabilen bireyler olması hedeflenmiştir.

Cedid okullarının müfredatında kullanılan ders kitapları, Gaspıralı’nın *Dilde, Fikirde, İşte Birlik*” anlayışına uygun olarak sade bir Türkçe ile yazıldı. Bu kitaplar, tüm Türk dünyasında anlaşılabilir bir dil sunarak kültürel bir ortaklık sağladı. Müfredat, öğrencilerin çağdaş bilgiye ulaşmalarını sağlayarak onları yalnızca yerel değil, evrensel bir dünya görüşüne sahip bireyler olarak yetiştirmeyi hedefledi. Bu okulların yaygınlaşması, Türkistan ve çevresindeki diğer Müslüman topluluklara yeni bir eğitim modeli sunarak, eğitimde modernleşme sürecini hızlandırdı (Gaspıralı, 1886; Johnson, 2009).

Usul-i Cedid Hareketi nin yaygınlaşmasında kullanılan ders kitapları, öğrencilerin milli bir dilde modern bilgiye ulaşmalarını sağlamak amacıyla hazırlanmıştı. Bu kitaplar, Türk dünyasının ortak anlaşılabilir bir dil kullanarak eğitimde birliği sağlamayı ve öğrencilere çağdaş bilgiler sunmayı hedefliyordu. İşte o dönemde Usul-i Cedid okullarında kullanılan bazı önemli ders kitapları ve içerikleri:

Gaspıralı’nın hazırladığı *Muallim-i Evvel*, temel okuma-yazma ve aritmetik bilgilerini öğretmek amacıyla hazırlanmıştı. Bu kitap, öğrencilerin sade bir Türkçe ile okuma ve yazmaya başlamasını sağlarken aynı zamanda temel matematiksel işlemleri de öğretmeye yönelikti. *Muallim-i Evvel*, basit kelimelerden başlayarak öğrencilerin dil becerilerini geliştirmesine yardımcı oldu. Kitap, Cedid okullarında yaygın olarak kullanılan ilk ders kitaplarından biri olarak, Arap alfabesiyle yazılmış ve dilin yanı sıra mantık yürütme becerilerini de geliştirmeyi amaçlamıştır (Kara, 2010). Gaspıralı’nın bu kitabı, bilgi aktarımının ötesinde, sadeleştirilmiş bir ortak Türkçeyi teşvik ederek hem dil birliğini kurma hem de çocukların akıl yürütme becerilerini geliştirme yönünde erken yapılandırmacı bir pedagojik çizgi sunmuştur.

Muallim-i Evvel kitabının devamı olarak hazırlanan *Muallim-i Sani*, öğrencilere daha ileri seviyede okuma-yazma ve aritmetik bilgileri sunmuştur. Bu kitap, dil ve sayısal becerilerin ötesinde, öğrencilere günlük yaşamda kullanabilecekleri pratik bilgiler sağlamıştır. Aynı zamanda ahlaki değerler, sosyal yaşam ve vatandaşlık gibi konulara da değinerek öğrencilerin toplum içinde daha bilinçli bireyler olarak yetişmesini hedeflemiştir (Demirci, 2016). Gaspıralı’nın ikinci kitabı, bireysel bilişsel gelişimi toplumsal bilinçle bütünleştiren, eğitimi ahlakî ve toplumsal formasyonun aracı olarak gören modern bir anlayışı temsil etmektedir.

Mahmud Khoja Behbudi tarafından yazılan *Rehber-i İlm*, Cedid okullarında fen bilimleri alanında kullanılan en önemli ders kitaplarından biriydi. Kitap, öğrencilerin doğayı ve bilimsel olayları anlamalarına yardımcı olmak için basit fizik, biyoloji ve kimya konularını içermektedir. Türkistan daki Cedid okullarında yaygın olarak kullanılan *Rehber-i İlm*, öğrencilere bilimsel bilgiye dayalı bir dünya görüşü kazandırmak için tasarlanmıştır. Behbudi, kitabında bilimsel gözlem ve deney yapmanın önemine vurgu yaparak öğrencilerin analitik düşünme becerilerini geliştirmeyi amaçlamıştır (Allworth, 1994). Behbudi, geleneksel eğitim kalıplarından koparak, öğrencilerin doğayı deney ve gözlem yoluyla anlamalarını hedeflemiş; pozitivist bilim anlayışına dayalı bir pedagojiyi benimsemiştir. Bu, Usul-i Cedid in rasyonel düşüncüyü eğitim merkezine alma çabasının en açık örneklerindendir.

Matematik eğitimi için hazırlanan *Hesab Kitabı*, temel matematik bilgilerini öğretmek öğrencilere aritmetik işlemler, kesirler ve geometrik şekiller hakkında bilgiler sunmuştur. Fatih

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi

Kerimi, kitabında matematiği öğrencilerin günlük yaşamda kullanabilecekleri pratik bilgilerle destekleyerek eğitimi hayata uygun hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu kitap, Cedid okullarında matematik derslerinin temel kaynaklarından biri olarak kullanılmıştır ve öğrencilerin matematik becerilerini geliştirmeye yönelik adım adım ilerleyen bir sistem sunmuştur (Çetin, 2014). Kerimi'nin yaklaşımı, teorik bilgiye değil, bilgiyi yaşamla ilişkilendirmeye odaklanan bir pedagojik anlayışı temsil eder. Böylece matematik eğitimi, bireyin günlük yaşamına hizmet eden bir beceriye dönüştürülmüştür.

Abdullah Avloni nin hazırladığı *Coğrafya-i Umumi*, öğrencilere dünyanın coğrafi özelliklerini öğretmeyi amaçlayan bir ders kitabıdır. Kitapta, dünya haritaları, kıtalar, okyanuslar, nehirler ve ülkeler hakkında bilgiler verilmiştir. *Coğrafya-i Umumi*, öğrencilere yalnızca bölgesel coğrafya değil, küresel coğrafya hakkında da bilgi sunarak, onların dünya hakkında daha geniş bir bilgi birikimine sahip olmalarını sağlamıştır. Bu kitap aynı zamanda öğrencilerin yurtseverlik duygularını pekiştirmek için Türkistan'ın coğrafi özelliklerine de vurgu yapmıştır (Baykara, 2011). Avloni nin kitabı, yerel ile evrenseli bütünleştirerek milliyetçilikle küresel bilinci harmanlayan özgün bir coğrafya eğitimi anlayışını temsil eder. Mekânsal bilginin ulusal kimlik inşasına hizmet ettiği görülmektedir.

Tarih-i Türkistan, Şihabeddin Mercani tarafından yazılan ve Usul-i Cedid okullarında tarih derslerinde kullanılan temel eserlerden biriydi. Bu kitap, öğrencilere Türkistan'ın tarihi, kültürel mirası ve İslam medeniyetine katkılarını öğretmeyi amaçlamıştır. Mercani, kitabında Türkistan'ın önemli olaylarını, liderlerini ve toplumun İslam la olan ilişkisini anlatmıştır. Bu tarih kitabı, öğrencilerin milli kimlik bilinci kazanmalarına katkı sağlamak amacıyla, Türklerin geçmişteki başarılarını ve kültürel miraslarını vurgulamıştır (Kara, 2010; Johnson, 2009). Mercani nin tarih anlayışı, geçmişi sadece bilgilendirme aracı değil; kimlik, özgüven ve kültürel aidiyet inşa etme süreci olarak gören tarihselci bir yaklaşıma dayanır.

Abdullah Avloni nin yazdığı *Adab-ı Muaşeret*, öğrencilerin sosyal yaşamda ihtiyaç duyabilecekleri görgü kurallarını içeren bir ders kitabıdır. Kitap, öğrencilere toplumsal hayatın gerektirdiği nezaket kuralları, aile içi ilişkiler, komşuluk ve toplum içindeki davranışlar hakkında bilgiler sunmuştur. Avloni, bu kitabında toplumda ahlaki ve sosyal değerlerin önemini vurgulamış, öğrencilerin toplum içinde saygılı, dürüst ve iyi vatandaşlar olarak yetişmelerini hedeflemiştir (Gökalp, 2018; Kara, 2010). Bu eser, modern eğitimi sadece bilimsel bilgiyle değil, toplumsal davranış normlarıyla da bütünleştiren, bireyin topluma entegre olmasını sağlayan değer odaklı bir pedagojik çerçeve sunmaktadır.

Bu ders kitapları, Usul-i Cedid Hareketi'nin eğitimde modernleşme hedefini gerçekleştirmek amacıyla geliştirilmiş ve öğrencilerin pratik bilgiye dayalı bir eğitim almalarını sağlamıştır. Kitapların her biri, milli bilinç, bilimsel düşünce, ahlak ve sosyal becerileri geliştirmeye yönelik tasarlanmıştır ve Cedid okullarında geniş bir etki yaratmıştır.

Cedid okulları, modern ders kitapları kullanarak eğitimde yenilikçi bir model sunarken, bilgi aktarımı konusunda bazı sorunlarla karşı karşıya kaldı. Geleneksel medreselerde kullanılan kitaplar, genellikle İslami konulara odaklanıyordu ve bilimsel bilgi sunmakta yetersiz kalıyordu. Ancak Cedid okullarında, fen bilimleri, matematik, coğrafya ve tarih gibi modern dersler müfredata dahil edilerek, bu derslere uygun kitaplar geliştirildi. *Rehber-i İlm*, *Coğrafya-i Umumi*, *Tarih-i Türkistan* gibi kitaplar, öğrencilerin çağdaş bilgiye ulaşmalarını sağlamak amacıyla yazılmıştı (Allworth, 1994; Çetin, 2014).

Ancak, bu modern ders kitaplarının sürekliliği ve güncellenmesi konusunda sıkıntılar yaşandı. Türkistan gibi geniş bir coğrafyada, kitapların her bölgeye ulaşması zor oldu ve eğitim materyallerinin güncellenmesi de sınırlı kaldı. Basım ve dağıtım olanaklarının kısıtlı olması, Cedid okullarında kullanılan ders kitaplarının düzenli olarak yenilenememesine yol açtı. Ayrıca, bazı bölgelerde Kiril alfabesinin dayatılması, Arap alfabesiyle yazılan bu kitapların kullanımını

zorlaştırdı. Bu devamlılık sorunu, Cedit okullarının eğitiminin etkinliğini sınırlayan etkenlerden biri olarak öne çıktı. Ancak, bu zorluklara rağmen, Cedit okulları Türkistan da eğitimde modernleşme sürecine katkıda bulunmaya devam etti (Johnson, 2009; Kara, 2010).

7.1. İsmail Gaspıralı'nın Usul-i Cedit Okullarında Disiplin ve Eğitim Yönetimi

İsmail Gaspıralı, sıbyan mektepleri ve medreselerde yalnızca yeni ders programları oluşturmakla kalmamış, okulların işleyişini düzenleyecek temel disiplin kuralları da geliştirmiştir. Rehber-i Muallimîn yaki Muallimlere Yoldaş (1898, s. 8–9) adlı eserinde önerdiği başlıca usûller şunlardır:

- **Sınıf mevcudu:** Her öğretmen en fazla 30–40 öğrenciyle görev yapmalı; bu rakam aşıldığında mutlaka yardımcı öğretmen görevlendirilmelidir.
- **Yıllık kayıt dönemleri:** Kayıtlar yılda iki kez—yaz başı ve kış başı—yapılmalı, her kayıt dönemi arasında beş-altı aylık bir süre bulunmalıdır.
- **Tek tip başlangıç sınıfları:** Yeni başlayan öğrenciler (müptediler) beşer veya onar kişilik gruplar halinde oluşturulan sınıf'larda birlikte alfabetik derslere başlamalı; bu ortak çalışma, farklı yetenek düzeylerinin dezavantaj değil, karşılıklı özendirme imkânı yaratmasını sağlar.

Bu kurallar sayesinde Gaspıralı hem sınıf yönetiminde düzeni sağlayacak hem de öğrenciler arasında dayanışma ve motivasyonu kuvvetlendirecek bir yapıyı mekteplere taşımayı amaçlamıştır.

Gaspıralı, sınıf içi etkinliklerin öğrenci yorgunluğunu en aza indirecek biçimde haftalık programlara dizilmesine büyük önem vermiştir. Buna göre:

- **Aynı dersin art arda okutulmaması:** Örneğin iki saat üst üste yazı dersi yapılmaz; yazıdan hemen sonra mutlaka farklı bir ders, örneğin okuma, işlenir.
- **Zihni çeşitlendirme:** Yazı ve okuma derslerinin arasında mutlaka zihni meşgul edici, fakat farklı bir nitelikteki —örneğin hesap— bir ders yer alır.
- **Beş saatlik günlük çizelge:** Her gün beş ders saati planlanır ve bu dersler, birbirini takip eden benzer içeriklerden kaçınılacak şekilde sıra dışı aktarılır; böylece öğrencinin dikkat ve verimliliği korunur.

Bu programlama yöntemi hem derslerin çeşitliliğini sağlar hem de çocukların zihinsel yorgunluğunu en aza indirerek öğrenme sürecini daha etkili kılar.

Gaspıralı'nın *Rehber-i Muallimîn yaki Muallimlere Yoldaş* (1898) adlı eserinde öğretmenlerin tutumları, öğrenci başarısının değerlendirilmesi ve sınıf ortamlarının sağlık koşullarıyla ilgili bazı temel ilkeler yer almaktadır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

- **Öğrenciye şiddet uygulanmamalı:** Öğrencilere fiziksel ceza ya da hakaretle yaklaşmak kesinlikle gereksizdir. Uygun yöntemlerle düzenlenmiş bir okul ortamında tembel öğrenci görülmez; öğrenciler okula hevesle gelir ve derslere istekle katılır. Disiplin gerektiğinde ise sözlü nasihat, uyarı ya da aferinname verilmemesi gibi yöntemler tercih edilmelidir.
- **Öğrenci başarısı düzenli olarak izlenmeli:** Her haftanın sonunda öğrencinin derslerdeki durumu değerlendirilerek kısa bir notla belgelenmeli; başarılı olanlara aferin" gibi ifadelerle moral verici işaretler konulmalıdır.
- **Sınıf ortamları sağlıklı olmalı:** Ders yapılan mekânların büyük pencerelerle yeterince aydınlık olması, yer döşemelerinin temiz tutulması ve özellikle kış aylarında ortamın sıcak olması gereklidir. Soğuk ve karanlık sınıflarda eğitim yapmak, öğrenciyi eğitmek değil, ona

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedit Hareketi

ceza vermek anlamına gelir. Bu nedenle öğretmenler, toplumun ileri gelenleriyle iş birliği yaparak sınıfların daha sağlıklı ve uygun bir hale getirilmesi için çaba göstermelidir.

Bu ilkeler, hem öğrencinin fiziksel ve ruhsal sağlığını korumayı hem de eğitim sürecini daha verimli hale getirmeyi amaçlamaktadır. Gaspıralı'nın yaklaşımı, modern pedagojik anlayışlarla büyük ölçüde örtüşmektedir.

İsmail Gaspıralı, her sınıf için ideal öğrenci sayısını **otuz** olarak belirlemiştir. Bu sayıya uygun olarak, sınıfın fiziksel boyutları da dikkatle tanımlanmıştır. Ona göre, otuz öğrencilik bir dersliğin uzunluğu dokuz arşın, genişliği sekiz arşın, yüksekliği ise beş arşın olmalıdır. Ayrıca sınıfın içi yeterince aydınlık olmalı, bu nedenle dört veya beş büyük pencere bulunmalıdır. Gaspıralı'nın ifadesiyle: *Sıbyana göz gerek, göz için ziya gerek.* — yani çocukların sağlıklı bir şekilde ders çalışabilmesi için göz sağlığını koruyacak ışık gereklidir.

1898 tarihli *Rehber-i Muallimîn yaki Muallimlere Yoldaş* adlı eserinde yer alan "İdare-i Mektep Usulü" başlığı altında Gaspıralı, sadece sınıf büyüklüğüyle değil, aynı zamanda modern anlamda verimli ders işlenebilmesi için okul yapılarının nasıl olması gerektiği üzerine kapsamlı açıklamalar yapmıştır. Sınıfların hangi koşullarda eğitime uygun sayılacağı, hangi ders araç ve gereçlerinin bulunması gerektiği gibi konular ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Böylece Gaspıralı, sadece içerik değil, eğitimin fiziksel ve teknik altyapısını da çağın gereklerine uygun hale getirmeye çalışmıştır.

İsmail Gaspıralı'ya göre, modern eğitimin sadece bina ve sınıf düzenlemeleriyle sınırlı kalmaması gerekir; öğretmenlerin yaşam koşulları da titizlikle ele alınmalıdır. Bu nedenle öğretmenlerin yaptıkları iş karşılığında düzenli ve yeterli bir ücret alması gerektiğini savunur. Gaspıralı, Tercüman gazetesinde yazdığı ilk yazılardan itibaren bu konunun önemini vurgulamıştır. *Rehber-i Muallimîn* adlı eserinde de bu fikri yineleyerek öğretmen maaşlarına dair şu örneği verir:

Yeni usulle eğitim yapan birçok okulda öğretmenlere her öğrenci için aylık bir ruble verildiğini, 25–30 öğrencisi olan bir öğretmenin 25–30 ruble kazanabileceğini belirtir. Bu ücretin altında kalan maaşların, öğretmenin geçimini sağlamada yetersiz kalacağını dile getirir. Ayrıca, öğretmenin gelirinin devlet hazinesinden veya bir vakıftan sağlanması durumunda, öğrenci velilerinden ayrı bir ücret alınmaması gerektiğini de ifade eder. Ona göre, okullar eğitime başlamadan önce hem **okulun fiziki düzenlemeleri** yapılmalı hem de öğretmenin geçimi güvence altına alınmalıdır.

Gaspıralı'nın reform anlayışı sadece yeni okul açmakla sınırlı değildir; onun esas amacı mevcut geleneksel sıbyan mekteplerini de usul-i cedit eğitim yöntemine uygun hale getirmektir. Osmanlı eğitim sisteminde bu dönüşüm sağlanamamış, eski ve yeni yöntemler iki ayrı yapıda sürdürülmüştü. Gaspıralı ise bu ikili yapıyı aşarak mevcut okulların dönüşümüne odaklanmıştır.

Eserinde, eski usulle eğitim veren sıbyan mekteplerinin yeni usule geçirilmesi için pratik bir yöntem önerir:

- Kuran okumayı iyi bilen ve yazmaya başlayan öğrenciler birinci sınıf olarak ayrılmalıdır (yaklaşık 10 kişi).
- Heftiyek (haftalık dua) okuyanlar ve bu seviyenin gerisindekiler ikinci sınıfı oluşturur.
- Elifba öğrenmeye başlayanlar ve yeni yöntemle eğitime başlayanlar üçüncü sınıfa alınırlar (yaklaşık 16 kişi).

Bu üç grup sırasıyla Hoca-i Sıbyan adlı temel ders kitabıyla eğitilir. İlk iki sınıf bu kitabı bir-iki hafta içinde bitirerek Arapça metin okuma aşamasına geçerken, üçüncü sınıf daha yavaş bir tempoyla ilerler. Kitap tamamlandıktan sonra öğrenciler Kuran, yazı, matematik, ilmi hal ve Türkçe dilbilgisi gibi derslere geçer.

Eğer okulda hiç eski öğrenci yoksa, önce bir sınıf açılıp altı ay ders verilir. Sonra yeni başlayanlar ikinci sınıfı oluşturur. Bu sistemle her altı ayda bir yeni sınıf açılarak, zamanla dört sınıflı

bir yapı oluşur. En üst sınıf mezun olacak öğrencilerden oluşur. Her sınıfa bir sınıf başkanı öğrenci seçilerek öğretmene yardımcı olur.

Yılda iki defa:

- **Altı ayda bir basit sınavlar** yapılmalı ve öğrencilerin sınıf geçip geçemeyeceği belirlenmelidir.
- **Yılda bir kez genel bir sınav** yapılarak tüm sınıfların başarı düzeyi ortaya konmalıdır.

Gaspıralı'ya göre bu sınavlar, öğrencileri daha çok çalışmaya teşvik eder ve öğretmenin kararlarını daha somut hale getirir.

İsmail Gaspıralı'nın sıbyan mektepleri üzerine ileri sürdüğü görüşler ve bu alanda yürüttüğü çalışmalar, onun eğitim-öğretime çok yönlü, kapsamlı ve sistematik bir bakış açısıyla yaklaştığını ortaya koymaktadır. Gaspıralı, eğitim sürecini yalnızca bilgi aktarımı olarak değil, toplumun genel anlamda modernleşmesini hedefleyen bütüncül bir yapı olarak ele almıştır.

Yeni eğitim sisteminin Rusya'daki tüm Türk toplulukları arasında benimsenmesi ve başarılı bir şekilde uygulanması, büyük bir çaba ve kolektif katılım gerektiriyordu. Bu süreci yalnız başına yürütmenin imkânsızlığını gören Gaspıralı, Müslüman Türk halkını bu sürece dâhil etmeye çalıştı. Bu amaçla sivil toplumun gelişmesini teşvik etti; hayır cemiyetlerinin kurulmasına ve kıraathanelerin açılmasına öncülük etti.

Gaspıralı, sıbyan mekteplerinde uygulanan geleneksel *usul-i kadim* eğitim anlayışını çeşitli yönlerden eleştirerek, bunun yerine *usul-i cedid* sisteminin ayrıntılarını açıklamıştır. Okulların fiziki düzeninden sınıf planlarına, ders işleme yöntemlerinden haftalık ve günlük ders programlarına kadar pek çok konuda somut öneriler sunarak öğretmenlere rehberlik etmiştir.

Tüm bu çalışmalar, Gaspıralı'nın *usul-i cedid* eğitimine verdiği önemi açık biçimde göstermektedir. 1883 yılında Tercüman gazetesiyle neredeyse eşzamanlı olarak sıbyan mekteplerinde uygulanmaya başlanan bu yeni eğitim yöntemi, kısa sürede Rusya Türkleri arasında benimsenmiş ve hızla yayılmıştır. Öyle ki, *usul-i cedid*'in etkisi zamanla Doğu Türkistan'a kadar ulaşmıştır.

8. Toplumsal Dönüşüm ve Cedid Hareketi: Kadın Eğitimi ve Aydın Sınıfının Yükselişi

Usul-i Cedid Hareketi, yalnızca eğitim sisteminde değil, aynı zamanda toplum yapısında da köklü bir değişim sürecini başlattı. Geleneksel medrese sisteminde genellikle erkek öğrenciler ön plandayken, Cedid okulları, kadınların eğitime de önem vermeye başladı. İsmail Gaspıralı, eğitimde cinsiyet farkı gözetilmemesi gerektiğine inanarak kız çocuklarının eğitime de önem verilmesini savunuyordu. Cedid okullarında kız öğrencilerin de eğitim görmesi, Türkistan'da kadınların sosyal hayatta daha etkin rol almasının yolunu açtı.

Bu gelişme, yalnızca kadınların eğitime erişimi bağlamında değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden tanımlanması açısından da önemlidir. Kadınların eğitilmesi, onları sadece özel alanda değil, kamusal alanda da etkin kılarak toplumun dönüşümünü hızlandırmıştır. Gaspıralı'nın bu yaklaşımı, modernleşmeci bir pedagojik vizyonun parçası olarak okunabilir.

Bu durum, kadınların toplumsal statüsünün değişmesine ve eğitimli kadınların topluma katkı sağlayacak bireyler olarak yetişmesine katkıda bulundu (Gökalp, 2018; Çetin, 2014). Cedid okullarıyla eğitim alan kadınlar, sadece dini eğitimle sınırlı kalmadılar; aynı zamanda modern bilgiye erişim sağladılar. Bu sayede, kadınların toplumsal hayatta daha aktif ve etkili bireyler olarak yer almaları mümkün hale geldi.

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedit Hareketi

Bu bağlamda kadınların eğitimi, toplumsal kalkınmanın motoru hâline gelmiş, geleneksel cemaat yapılarında köklü kırılmalara neden olmuştur. Cedit mekteplerindeki kadın öğrenciler, yeni bir bilinç düzeyine ulaşarak sosyal değişimin taşıyıcısı konumuna yükselmiştir.

Eğitilmiş kadınlar, ev içi rollerin ötesine geçerek, toplumun gelişimine katkıda bulunan bireyler olarak toplumsal dönüşümde önemli bir rol oynadılar. Usul-i Cedit Hareketi, kadınların eğitime verdiği önemle, kadınların toplumda aydın bir sınıf olarak yer bulmalarına katkı sağladı ve bu sınıfın toplumun modernleşmesindeki rolünü güçlendirdi (Demirci, 2016; Kara, 2010).

Aydın kadın figürü, sadece bireysel başarı örneği değil, aynı zamanda modernleşmenin sembolü hâline gelmiştir. Gaspıralı'nın önerdiği modelde, kadın hem eğiten hem de eğitilen konumundadır; bu ise uzun vadeli toplumsal bir dönüşümün temelini atmıştır.

Bu okullarda eğitim gören yeni nesil, sadece bireysel gelişimlerini tamamlamakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal dönüşümün de taşıyıcısı oldu. Bu aydın sınıf, halkın modern eğitimle tanışmasına ve yeni bir toplumsal yapı kurulmasına önderlik etti.

Bu süreçte ortaya çıkan aydın sınıf, modernleşmenin yerli temsilcisi olarak hem Osmanlı hem de Rus Müslüman topluluklarının dönüşümünde merkezi rol oynamıştır. Özellikle kadın aydınların varlığı, bu dönüşümün daha geniş kesimlere ulaşmasını mümkün kılmıştır.

Eğitilmiş bireyler olarak yetişen kadınlar ve erkekler, Usul-i Cedit Hareketi nin taşıdığı toplumsal dönüşüm ideallerini toplumun her kesimine yayarak Türkistan da modern bir aydınlanma sürecinin başlamasını sağladılar (Khalid, 1998; Baykara, 2011).

Bu aydınlanma, sadece entelektüel bir hareket değil, aynı zamanda pratik toplumsal sonuçlar doğuran bir sürece dönüşmüştür. Cedit okullarında filizlenen bu yeni bilinç, kadın ve erkek ayrımı gözetmeksizin toplumun her tabakasında karşılık bulmuş ve modern Müslüman kimliğinin inşasında etkili olmuştur.

9. Tercüman Gazetesi ve Fikir Coğrafyasının İnşası

İsmail Gaspıralı'nın 1883 yılında Bahçesaray da yayın hayatına başlayan Tercüman gazetesi, sadece bir medya organı olmanın ötesinde, Türk dünyasında kültürel uyanışın ve modernleşmenin önemli bir simgesi haline gelmiştir. Gaspıralı, Tercüman aracılığıyla, Türk toplumları arasında ortak bir kültürel bilincin oluşmasına, dilde sadeliğin benimsenmesine ve fikir birliğinin sağlanmasına öncülük etmiştir. Bu yönüyle Tercüman, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu ndan Türkistan a kadar geniş bir coğrafyada değil, aynı zamanda eğitim reformları ve toplumsal değişim süreçlerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Gazetenin yayınladığı içeriklerin halkın anlayabileceği basit bir dille sunulması, Gaspıralı'nın eğitimde sadeleştirilen bir dil kullanma anlayışını yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, sadece entelektüel aydınları değil, tüm halkı bilgilendirmeyi ve eğitimde ortak bir dil birliği oluşturmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla Tercüman, eğitimdeki modernleşme hareketlerinin teşvik edilmesine, sosyal yaşamda reformların yayılmasına ve genel kültürel uyanışa katkı sağlamıştır. Gazete, sadece eğitimle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda siyaset, sanat, kültür gibi farklı alanlarda da geniş bir düşünsel etki yaratmış, Türk toplumlarında toplumsal dönüşümlerin zeminini hazırlamıştır.

Gazetenin Osmanlı İmparatorluğu sınırlarını aşarak Türkistan a kadar ulaşması, Tercüman'ın etkisinin coğrafi açıdan ne kadar geniş bir alana yayıldığına göstergesidir. Türkistan daki Cedit okullarında öğretmenler ve öğrenciler tarafından aktif bir şekilde takip edilen bu gazete, bölgede okuma alışkanlığının artmasına ve halkın bilinçlenmesine büyük katkı sağlamıştır. Gaspıralı, gazetesini sadece aydınlar için değil, geniş halk kitleleri için de anlaşılır ve erişilebilir bir şekilde yayımlayarak, halkın modernleşme süreçlerine dahil edilmesini sağlamıştır. Bu da Tercüman'ı, sadece bir fikir platformu değil, aynı zamanda toplumsal bilinçlenmenin bir aracı haline getirmiştir.

Türkistan'daki Cedid okullarında Tercüman'ın ders materyali olarak kullanılması, gazetenin eğitimdeki rolünü pekiştirmiştir. Gazete, bu okullarda öğrencilere bilim, teknoloji, siyaset ve toplumsal gelişimle ilgili geniş bir bilgi yelpazesi sunarak, onları modern dünyaya entegre eden önemli bir kaynak olmuştur. Bu bağlamda, Tercüman sadece bir basın organı değil, aynı zamanda bir eğitim aracı, toplumsal bilinç artırıcı ve kültürel reformların yayılmasını sağlayan bir platform olarak işlev görmüştür.

İsmail Gaspıralı'nın Tercüman Gazetesi'nde yayımlanan yazıları, onun eğitimde modernleşme, milli kimlik, dil birliği ve toplumsal reform gibi konulardaki fikirlerini yansıtan önemli belgelerdir. İşte Tercüman'da yayımlanan ve Gaspıralı'nın fikirlerini aktaran bazı önemli yazı örnekleri:

İsmail Gaspıralı, eğitim konusundaki ilk yazılarından biri olan ve 17 Nisan 1884 tarihinde *Tercüman* gazetesinde imzasız yayımlanan "Dostlara Cevap" başlıklı yazısında, geleneksel eğitim anlayışını eleştirirken ilim kavramına dayanır. Gaspıralı'ya göre ilim sadece dinî bilgilerle sınırlı değildir; onun kapsamı gereken alanlar çok daha geniştir. Bu yaklaşımını şu sözlerle ifade eder:

Bizim ilim dediğimiz şey yalnızca dinî ilimlerle sınırlı değildir. 'İlim ve bilgi kelimeleriyle, insanın hem dünya hem de ahiret hayatı için gerekli olan tüm bilimleri, sanatları, teknik bilgileri ve genel kültürü kastetmekteyiz.'

İsmail Gaspıralı, usul-i cedid eğitimine yönelik ilk olumsuz tepkilerin, dönemin dar kapsamlı ilim anlayışından kaynaklandığını vurgulamıştır. 1884 tarihli *Bahçesaray'da* başlıklı yazısında halkın yeni usule yönelik önyargılarını şu şekilde dile getirir:

Cedid usulü ne duymuş ne de görmüş olan halk, bu okula gereken saygıyı göstermedi. Hatta bazı sıradan insanlar bize mekteb-i cedid gerekmez, bu okulda din dersi verilmez gibi sözlerle bizi hemen çaresiz bırakmışlardı.'

Gaspıralı, klasik eğitim sisteminde medreselerde okutulan dersleri ele alırken, bu eğitimin çağın ihtiyaçlarını karşılamadığını *Maarif Meselesi* (Tercüman, 18 Kasım 1883) başlıklı yazısında şöyle açıklar:

Her Müslümanın dinini öğrenmesi gerektiğinden, İslam toplulukları genelde sadece dinî ilimlere yönelmişlerdir. Her köyde, mahallede kız ve erkek çocuklar için mektepler, ayrıca fıkıh, din kuralları, miras hukuku, mantık ve Arap edebiyatı gibi derslerin okutulduğu medreseler vardır. Ancak bu medreselerin dışında başka tür eğitim kurumları bulunmaz. Bu kurumlarda öğrencilerin zamanın ihtiyaçlarına göre bilgi edinmeleri pek mümkün değildir.

Bununla birlikte, tüm mollaların anlayışsız olduğunu söylemek de haksızlık olur.

Öte yandan Müslüman halk, dinî kitaplar ve mektepler dışında farklı alanlarda bilgi veren okullardan, mesela meslekî bilgiler, bilimler, sanatlar, tarım ya da ticaret konularında eğitim veren kurumlardan habersizdir. Rus okulları ya da gimnazyalı, din eğitimi veren kurumlarla karıştırmakta ve bu nedenle onlara mesafeli yaklaşmaktadırlar. Oysa bu gimnazyaların yalnızca devlet işleri, geçim araçları ve aklî bilimlerle ilgili olduğunu bilseler, korkmazlardı.'

İsmail Gaspıralı, sıbyan mekteplerinde usul-i cedid yönteminin başarıya ulaşmasının ardından, dikkatini medrese eğitimine çevirmiştir. 1899 yılında Taşkent'te Rus idarecilerin katılımıyla düzenlenen bir toplantıda medreselerde Türkçenin eğitim dili olarak kullanılması konusu gündeme gelmiştir. Gaspıralı, bu gelişmeyi *Tercüman* gazetesinde "Güzel Haberler" (14 Mart 1899, 10) başlığıyla kaleme aldığı yazıda değerlendirmiş ve Türkistan'daki eğitime verdiği önemi açıkça ortaya koymuştur. Yazıda şunları dile getirmiştir:

Bu hafta elimize ulaşan Taşkent gazeteleri sevindirici haberler getirdi. 14 Şubat'ta, Taşkent'teki gimnazyumun konferans salonunda Müslümanlara özel bir bilim kurulu toplantısı gerçekleştirilmiş. Maverayünnehir bölgesi Rusya idaresine geçtiğinden bu yana böyle bir kurulun ilk kez toplandığı ifade

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi

ediliyor. Taşkent in kadıları, müderrisleri ve en saygın ulemadan elli kişi toplantıya davet edilmiş. General İvanof (bölge genel valisi olarak görev yapan), Sirderya Valisi General Korolkof ve diğer memurlar da hazır bulunmuş. Toplantıda modern bilimler ve teknik bilgiler hakkında sunumlar yapılmış, birçok araç ve makinelerle bilimsel gelişmeler sergilenmiştir. Ayrıca vilayetin eğitim sorumlusu Gramentskiy nin modern bilimlerin gelişimi hakkında yazdığı metin, yerel dile çevrilerek Taşkent Türkî gazetesinin yazarı Molla Âlim Efendi tarafından yüksek sesle okunmuştur. Gimnazyum öğretmenleri de coğrafya ve doğa bilimlerine dair gerekli araçlarla çeşitli bilimsel uygulamalar göstermiştir."

İsmail Gaspıralı, 17 Aralık 1910 tarihli *Tercüman* gazetesinde yayımlanan "Vücut Bulmuş Hayaller" başlıklı yazısında, Rusya Türklerinin özellikle eğitim alanındaki modernleşme çabalarını duygusal bir üslupla kaleme almıştır.

Tamam otuz sene mukaddem böyle kış geceleri hayal ettiğim birçok şeylerin vücut bulduğu meydandadır. Öşek ile töşekten maada söz ve iş olmayan o zaman bugünlere kıyas edilse büyük terakki edildiği görülüyor, lâkin bizim şu terakkimiz ile asra zamana göre derecemiz kıyas edilse çok geride ve tübünden bulunduğumuz hiç inkâr olunamaz."

Gaspıralı İsmail, geleneksel din âlimlerine duyduğu saygının yanı sıra, Rusya daki Türklerin eğitim yoluyla ilerlemesine katkı sunan modern aydınlarla da aynı derecede değer vermiştir. Onun düşünce sisteminde, millî meselelerle ilgilenen kişileri geleneksel" ya da modern" gibi kategorilere ayırmak yoktur. Gaspıralı'ya göre milletin kalkınmasında hem geleneksel ulemâ hem de çağdaş aydınlar önemli rol oynamıştır.

Tercüman" gazetesinde 7 Ekim 1911 tarihinde yayımlanan "Muallimlere Mektup" başlıklı yazısında, Rusya Türklerinin gelişimine katkı sunabilecek tüm öğretmenlere seslenir ve görevlerinin büyüklüğünü şu sözlerle ifade eder:

Bugünkü toplumumuz okumayı, yazmayı, dinî kuralları yeterince bilmiyor; çalışmayı da bilmiyor. Dünyadan ve zamanın gereklerinden habersizdir. Öyle ki, bu cehalet ve bilgisizlik içinde neyi bilmediğini dahi bilmez bir hâle gelmiştir. Bu saf, temiz ve değerli insanları içinde bulundukları bu karanlık durumdan çekip çıkararak kurtuluşa, ilerlemeye ve mutluluğa sevk etmek hem çok zor bir iştir hem de en onurlu, en sevaplı ve en yüce görevlerden biridir."

İsmail Gaspıralı, *Tercüman* Gazetesi aracılığıyla eğitim ve kültür reformlarını yaymayı amaçlayan etkili bir iletişim stratejisi geliştirmiştir. Gazete, sadece Türk dünyasına değil, daha geniş bir coğrafyada bulunan Müslüman topluluklara da modernleşme ve bilimsel düşüncenin gerekliliğini anlatan bir araç olmuştur. Gaspıralı, *Tercüman* da yer verdiği yazılarla, Türk toplumlarının çağdaşlaşma sürecine katkıda bulunmuş ve bu süreci toplumsal düzeyde daha kapsamlı bir dönüşüm olarak ele almıştır. Eğitimdeki yenilikçi anlayışının, özellikle kadınların eğitimi, milli kimlik inşası ve toplumsal dayanışma gibi temel konularda toplumsal uyum sağlanmasına yönelik önemli bir işlevi olduğu savunulmuştur. Bu, toplumların modern dünyanın gerekliliklerine uyum sağlamak için eğitimi bir araç olarak kullanması gerektiğini vurgulayan bir yaklaşımdır.

Gaspıralı'nın eğitim reformlarına verdiği küresel önem, onun sadece yerel düzeydeki toplumsal değişimle sınırlı kalmayıp, İslam dünyasının geneline yayılan bir dönüşüm sürecine öncülük etmek arzusunu ortaya koymaktadır. Eğitim, kültürel birlik ve toplumsal reform konularını işlemekteki amacı, Türk toplumlarının dünya ile uyumlu bir şekilde gelişmelerini teşvik etmektir. Gaspıralı, *Tercüman* da kaleme aldığı yazılarda, eğitimin toplumları dönüştüren bir güç olduğunu vurgulamış, bu yaklaşımını sadece Türkistan ile sınırlı tutmayarak, İslam dünyasının geneline uygulanabilir bir model olarak sunmuştur. Bu vizyon, onun eğitim reformlarının sadece ulusal bir önem taşımadığını, aynı zamanda tüm Müslüman toplumların modernleşme sürecinde bir arada hareket etmeleri gerektiğini savunduğu küresel bir perspektife

dayanmaktadır. Gaspıralı'nın bu bakış açısı, Türk dünyasında toplumsal bilinçlenmeyi sağlayan ve küresel bağlamda entelektüel bir birlik oluşturma amacını taşır.

10. Usul-i Cedid in Türkistan da Kimlik İnşası ve Kültürel Dayanışmaya Katkısı

İsmail Gaspıralı, Rusya coğrafyasındaki Türk ve Müslüman toplulukları tek bir millî kimlik çatısı altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu düşüncesinin doğal bir uzantısı olarak, Usul-i Cedid mekteplerine ilişkin ilk uygulamalarını Kırım da başlatmıştır. Kırım, Gaspıralı'nın hem düşünsel hem de pratik faaliyetlerinin merkezini teşkil etmiş; buradan hareketle fikirleri ve eğitim anlayışı, dairesel bir yayılma modeliyle daha geniş coğrafyalara ulaşmıştır. Bu yayılma dairesinin güney yönü Osmanlı toprakları ve Kafkasya ya uzanırken, Kafkasya özellikle Türk ve Müslüman nüfusu bakımından Gaspıralı için stratejik bir önem arz etmiştir.

Daire daha sonra kuzeydoğuya doğru genişleyerek eski Kasım Hanlığı topraklarıyla İdil-Ural bölgesini kapsamış, nihayetinde Batı ve Doğu Türkistan ile Sibirya ya kadar ulaşmıştır. Gaspıralı, Usul-i Cedid eğitim modelini ve bu modelle bağlantılı yayın faaliyetlerini yalnızca Rusya Türkleriyle sınırlı tutmamış, bu çalışmaları tüm Türk-İslam dünyasına yaymayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda Mısır a ve Hindistan daki Müslüman topluluklara kadar ulaşarak geliştirdiği eğitim yöntemini tanıtmaya ve benimsetmeye çalışmıştır. Böylece Gaspıralı, modern eğitim yoluyla sadece bir coğrafyada değil, geniş bir İslam âleminde zihinsel dönüşümün öncüsü olmayı hedeflemiştir.

Cedid okulları, sadece yeni bir eğitim modeli sunmakla kalmamış, aynı zamanda Türkistan toplumlarına milli bir dil ve kültürel bağlam kazandırmayı amaçlayan kurumsal yapılar haline gelmiştir. Bu okullarda milli tarih, coğrafya, edebiyat ve dil gibi dersler aracılığıyla öğrencilerde bir ortak hafıza inşa edilmeye çalışılmıştır. Öğrenciler kendi toplumlarının tarihiyle birlikte diğer Türk topluluklarının geçmişini de öğrenmiş, böylece Türk dünyasında karşılıklı bir kültürel tanıma ve dayanışma ortamı gelişmiştir (Çetin, 2014; Kara, 2010).

Gaspıralı'nın sade Türkçe ile yazdığı *Muallim-i Evvel* ve *Muallim-i Sani* gibi ders kitapları ile Tercüman gazetesinde yayımladığı "Dilde Birlik ve Fikirde Dayanışma" makalesi, bu dil birliği çabasının somut örnekleri arasında yer alır. Dil birliği, yalnızca iletişimsel değil, aynı zamanda kültürel bir dayanışma aracı olarak görülmüş; Türk topluluklarının ortak bir kimlik bilinci etrafında birleşmesine zemin hazırlamıştır (Baykara, 2011; Gökalp, 2018).

Usul-i Cedid in kimlik inşasındaki en önemli katkılarının biri, Müslüman Türk toplumlarında dini kimliğe ek olarak milli kimlik bilincini de ön plana çıkarmasıdır. Gaspıralı, 1885 yılında Tercüman gazetesinde yayımladığı "Medreselerde Yenilik Zorunluluğu" başlıklı makalesinde, geleneksel medrese eğitiminin yalnızca dini bilgilerle sınırlı kalmasının toplumsal ilerlemenin önünde engel olduğunu vurgulamış ve modern bilimlerin müfredata dahil edilmesi gerektiğini savunmuştur (Gökalp, 2018). Bu yaklaşım, eğitilmiş bireylerin hem İslami hem de millî değerlerle donatılarak çok katmanlı bir kimlik kazanmalarına olanak tanımıştır.

Cedid okullarından mezun olan bireyler, sadece kendi bölgelerinde değil, tüm Türk dünyasında reformist ve modernleşmeci fikirlerin taşıyıcısı olmuşlardır. Bu aydınlar hem bireysel bilinç hem de kolektif hafızanın taşıyıcıları olarak toplumsal dönüşüm süreçlerinde öncü roller üstlenmişlerdir. Böylece, Usul-i Cedid, yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir hareket olarak Türkistan da kalıcı bir etki bırakmıştır (Johnson, 2009; Demirci, 2016).

Sonuç olarak, Usul-i Cedid Hareketi, milli kimliğin inşası, kültürel dayanışmanın güçlendirilmesi ve ortak bir hafızanın oluşması yönüyle Türkistan daki modernleşme sürecinin temel taşlarından biri olmuştur. Gaspıralı'nın fikirleri ve Cedid okulları aracılığıyla şekillenen bu dönüşüm, Türk dünyasında hem zihinsel hem yapısal anlamda yeni bir kimlik inşa sürecini mümkün kılmıştır.

11. Gaspıralı'nın Mirası: 21. Yüzyıl Eğitim Perspektifinde Usul-i Cedid'in İzleri

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedit Hareketi

İsmail Gaspıralı'nın başlattığı Usul-i Cedit Hareketi, günümüz Türk dünyasında eğitim ve modernleşme alanında hala önemli bir ilham kaynağı olmayı sürdürmektedir. Usul-i Cedit, özellikle milli kimlik, bilimsel eğitim ve dil birliği gibi temel unsurlar üzerine inşa edilmiştir ve bu yapısı, günümüzdeki eğitim politikalarına derin bir etki bırakmıştır. Gaspıralı'nın eğitim anlayışındaki "akılcı düşünme" ve "eleştirel bakış" ilkeleri, modern eğitim sistemlerinde temel değerler arasında yer almakta olup, onun eğitim modelinin yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dönüşümü hedefleyen bir yaklaşım sunduğu söylenebilir.

Gaspıralı, eğitimi yalnızca bireysel bilgi aktarımı olarak görmemiş, aynı zamanda toplumsal dönüşümün bir aracı olarak değerlendirmiştir. Onun eğitim modelindeki akılcı düşünme ve eleştirel yaklaşım, sadece öğretim yöntemlerini değil, aynı zamanda kültürel ve zihinsel bir dönüşümü de içermektedir. Bu bağlamda Usul-i Cedit, yalnızca pedagojik bir miras olarak değil, aynı zamanda ulus inşası ve toplumsal uyanış için bir araç olarak değerlendirilebilir. Gaspıralı, bu yaklaşımını hem Türkistan da hem de İslam dünyasında eğitimde reformlar yapmak ve toplumsal değişimi yönlendirmek için kullanmıştır.

Günümüzde, özellikle Kazakistan ve Özbekistan gibi ülkelerde, milli bilinç kazandırmaya yönelik eğitim programlarının uygulanması, Gaspıralı'nın mirasının izlerini taşıyan önemli örneklerden biridir. Bu programlar hem milli kimliğin hem de kültürel değerlerin korunmasını amaçlamakta olup, Gaspıralı'nın eğitim anlayışının günümüzdeki yansımalarını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Gaspıralı'nın kadın eğitimi konusundaki vizyonu, dönemin çok ötesine geçerek, günümüz toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarıyla da uyum göstermektedir. Özellikle 1893 yılında *Tercüman* Gazetesi'nde yayımlanan "Kadınların Eğitimi ve Toplumdaki Rolü" başlıklı yazısında, kadınların eğitiminin toplumsal ilerleme için kritik önemde olduğuna dair vurgular yapmıştır. Bu düşünceler, bugün de Türk dünyasında kadınların eğitimi ve toplumsal statüsünün güçlendirilmesi gerektiğini savunan eğitim politikalarıyla örtüşmektedir.

Gaspıralı'nın bu vizyonu, sadece dönemi için değil, aynı zamanda günümüzün toplumsal cinsiyet eşitliği perspektiflerinden de önemli bir yere sahiptir. Hâlâ kadınların eğitime erişimi konusunda yapısal engellerin bulunduğu günümüz toplumlarında, Gaspıralı'nın bu alandaki ileri görüşlülüğü, onu çağının ötesine taşıyan bir düşünür olarak konumlandırmaktadır. Onun, toplumsal ilerlemenin ancak kadın ve erkeklerin eşit eğitimle güçlenmesiyle mümkün olabileceği inancı, günümüzün eğitim reformlarıyla paralellik göstermektedir.

21. yüzyıl eğitim perspektifinde, Gaspıralı'nın başlattığı Usul-i Cedit Hareketi nin izleri, Türk dünyasında bilgiye dayalı ve eleştirel düşünme yeteneğine sahip bireylerin yetiştirilmesine yönelik çabalarda açıkça gözlemlenmektedir. Usul-i Cedit in temel ilkeleri, özellikle milli kimlik, kültürel dayanışma ve bilimsel eğitim, günümüzde de Türk toplumlarının eğitim anlayışını şekillendirmeye devam etmektedir. Gaspıralı'nın bıraktığı bu miras, eğitimdeki modernleşme sürecinin her aşamasında birleştirici bir rol üstlenmekte ve Türk toplumlarının kültürel bağlarını güçlendiren bir etki yaratmaktadır.

Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, Gaspıralı'nın mirasının yalnızca eğitim pratiğiyle sınırlı kalmaması gerektiğidir. Onun "şekli" kadar "fikri" mirasının da yaşatılması elzemdir. Çünkü Gaspıralı, sadece eğitim yöntemlerinde değil, düşünme biçimlerinde de bir dönüşüm hedeflemiştir. Eleştirel akıl ve bilimsel merakın teşvik edilmediği bir eğitim ortamı, Usul-i Cedit in temel ideallerine uygun bir eğitim anlayışını tam anlamıyla yansıtamaz. Dolayısıyla, Gaspıralı'nın mirasını yaşatmak, yalnızca onun eğitim reformlarını anmakla sınırlı kalmamalı, aynı zamanda onun düşünsel mirasını bugünün eğitim sorunlarına adapte etmek ve çağdaş pedagojik yaklaşımlarla harmanlayarak yeniden inşa etmek anlamına gelmektedir.

12. Gaspıralı'nın Eğitim Mirası ve Günümüz Eğitim Politikalarına Yansımaları

İsmail Gaspıralı, 19. yüzyılın sonlarına doğru başlattığı Usul-i Cedit Hareketi ile Türk dünyasında eğitim, dil ve kimlik konularında derin izler bırakmış bir düşünürdür. Onun eğitim

anlayışı, sadece bilginin aktarılmasını değil, aynı zamanda toplumsal bilinç ve kültürel dayanışmayı teşvik etmeyi amaçlayan bir felsefeye dayanıyordu. Gaspıralı, eğitimde milli kimlik bilincini ve kültürel birlikteliği ön plana çıkarmış ve bu düşünceler, bugün dahi Türk dünyasında eğitim politikalarını şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Gaspıralı'nın ünlü "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" sloganı, eğitimde dil birliğinin, milli kimlik bilincinin ve modern bilimsel düşüncenin bir arada olmasını savunan bir anlayışın ifadesidir. Bu yaklaşım, Türk dünyasında eğitimin sadece bireysel bilgi aktarımından ibaret olmadığını, aynı zamanda toplumsal bilinç oluşturma ve kültürel dayanışma sağlama aracı olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Günümüzde, Gaspıralı'nın bu mirası, özellikle Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan gibi ülkelerde, milli kimlik ve kültürel değerlerin korunması ve geliştirilmesi doğrultusunda eğitim politikalarına yansımaktadır.

Türk dünyasında, Gaspıralı'nın savunduğu eğitim anlayışı doğrultusunda, milli dilin korunması ve güçlendirilmesi öncelikli bir hedef olarak belirlenmiştir. Türkiye'deki eğitim sistemi, Gaspıralı'nın savunduğu gibi, öğrencilere kendi dillerinde eğitim alarak milli kimlik bilinci kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, Türk dünyasındaki diğer ülkelerde de benzer bir şekilde uygulanmaktadır. Özellikle Kazakistan, Azerbaycan gibi ülkelerde, eğitimde milli kimlik bilincini güçlendirme çabaları ve Türk dili ile kültürünün yaşatılmasına yönelik uygulamalar dikkat çekicidir. Gaspıralı'nın dil birliği fikri, aynı zamanda eğitim materyallerinin sade ve anlaşılır bir dilde hazırlanmasını da savunmuş, bu da günümüzde Türk dünyasında eğitim materyallerinin milli dilde, öğrencilerin kolayca anlayabileceği bir şekilde hazırlanması ihtiyacını ortaya koymuştur.

Gaspıralı'nın eğitim anlayışında önemli bir diğer öge de geniş kapsamlı bir müfredat önerisidir. Cedit okulları, yalnızca dini bilgilerle sınırlı kalmayıp, fen bilimleri, tarih, coğrafya, dil ve edebiyat gibi çeşitli alanlarda da eğitim veriyordu. Bu yaklaşım, öğrencilerin sadece dini metinlerle sınırlı kalmayıp, bilimsel bilgi edinmelerini ve dünyayı daha geniş bir perspektiften anlamalarını sağlamayı hedefliyordu. Günümüzde de bu tür birçok yönlü müfredat anlayışı, Türk dünyasında eğitim sistemlerinin temel taşlarını oluşturmaktadır. Milli bilinç kazandırmaya yönelik tarih, coğrafya ve kültür dersleri, öğrencilere hem milli hem de evrensel değerler kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'deki milli eğitim müfredatında da Türkçe, tarih ve kültür derslerinin güçlü bir şekilde yer alması, Gaspıralı'nın milli bilinç kazandırma hedefinin hala geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

Gaspıralı, aynı zamanda eğitim materyallerinin sade Türkçe ile hazırlanmasını savunmuş ve bu sayede Türk toplumları arasında dil birliğini sağlamayı amaçlamıştır. Cedit okullarında kullanılan Muallim-i Evvel ve Muallim-i Sani gibi kitaplar, sade bir dilde yazılmış ve Türk toplumlarının ortak dil anlayışını güçlendirmiştir. Bugün de bu yaklaşım, Türk dünyasında eğitim materyallerinde milli dilin korunması ve anlaşılır bir dil kullanma prensibine dönüştürülmüştür. Özellikle Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan gibi ülkelerde ders kitaplarında sade ve anlaşılır Türkçe kullanımı, Gaspıralı'nın eğitimdeki dil birliği fikrinin günümüzdeki yansımasıdır. Ayrıca dijital eğitim materyallerinin geliştirilmesinde de Gaspıralı'nın önerdiği gibi, milli dilin korunması ve tarih bilincinin artırılması hedeflenmektedir.

Sonuç olarak, İsmail Gaspıralı'nın eğitim anlayışı, Türk dünyasında hala geçerliliğini koruyan ve eğitim politikalarını şekillendiren bir miras bırakmıştır. Onun eğitimdeki dil birliği, milli kimlik ve kültürel dayanışma üzerine inşa ettiği felsefe, bugün de Türk dünyasındaki eğitim politikalarının temel prensipleri arasında yer almakta ve bu miras, Türk dili ve kültürünün korunması, eğitimde bilimsel düşüncenin teşvik edilmesi ve genç nesillere milli bilinç kazandırılması amacına yönelik olarak günümüzde uygulanmaktadır. Gaspıralı'nın eğitimdeki önerileri, Türk dünyasındaki eğitim sistemlerini modernleştirme yolunda önemli bir rehber olmaya devam etmektedir.

SONUÇ

İsmail Gaspıralı'nın öncülüğünü yaptığı Usûl-i Cedit Hareketi, yalnızca pedagojik bir reform girişimi olarak değil, aynı zamanda modernleşme, kültürel uyanış ve kimlik inşası bakımından Türk-İslam dünyasında bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Çarlık Rusyası hâkimiyeti altında yaşayan Türk ve Müslüman topluluklar, siyasal olarak bağımsız olmasalar da Gaspıralı'nın öngördüğü eğitim reformları sayesinde zihinsel ve kültürel bir özgürleşme süreci yaşamışlardır.

Gaspıralı'nın temel hedefi, halkın büyük kısmının sürüklendiği cehalet girdabından kurtarılması, bu sayede toplumsal yapının yeniden inşasıydı. Eğitim anlayışında dinî ve dünyevî ayrımı reddeden Gaspıralı, bilgiyi bütüncül bir şekilde ele almış; ahlaki değerleri bilimsel bilgiyle sentezlemeye çalışmıştır. Sıbyan mekteplerinden başlayarak medreselere kadar uzanan eğitim zincirini baştan sona reforme etmeyi amaçlayan bu hareket, klasik eğitimin ezberci, dogmatik ve tek yönlü yapısını sorgularken, bunun yerine akılcılığı, eleştirel düşünmeyi, bireysel yetenekleri ve toplumsal faydayı önceleyen bir yaklaşımı benimsemiştir.

Usûl-i Cedit okullarında uygulanan müfredat; Türkçe okuma-yazma, matematik, coğrafya, tarih, ilmihi, Rusça gibi çok yönlü dersleri içerirken, eğitimin hedefini yalnızca bireysel kurtuluşla sınırlanmamış, toplumun kolektif aydınlanmasını da amaçlamıştır. Kadınların eğitime dâhil edilmesi ise hem pedagojik hem de sosyo-kültürel bir devrim niteliği taşımıştır. Gaspıralı, kadınların eğitilmesinin sadece aile yapısını değil, toplumun bütünsel dönüşümünü etkileyeceğini öngörmüş, bu vizyonu ile çağının çok ilerisinde bir sosyal reformcu kimliği sergilemiştir.

Tercüman gazetesi, yalnızca bir haber kaynağı değil, aynı zamanda bir halk eğitimi aracı, bir kamuoyu oluşturma platformu ve modernleşme ideolojisinin taşıyıcısı olarak işlev görmüştür. Yayın yoluyla eğitimde birlik, dilde sadeleşme ve kültürel ortaklık hedeflenmiş; böylece Türk dünyasında ortak bir bilinç ve dayanışma duygusu inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Usûl-i Cedit, sadece bir eğitim hareketi değil, aynı zamanda bir medeniyet tasavvurudur.

Gaspıralı'nın düşünce dünyası ve reformcu yaklaşımı, günümüz Türk dünyasının eğitim politikalarında da izlerini sürdürmektedir. Bugün Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Kırgızistan gibi ülkelerde milli kimliğe dayalı ama evrensel bilgiye açık bir eğitim sisteminin benimsenmiş olması, Gaspıralı'nın fikirlerinin güncelliğini ve geçerliliğini koruduğunun bir göstergesidir. Ayrıca çağdaş pedagojide önem verilen öğrenci merkezli eğitim, aktif öğrenme, eleştirel düşünme ve bireysel farklılıkların gözetilmesi gibi ilkeler, Gaspıralı'nın önerdiği öğretim metodolojisinin öncülleri arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak, İsmail Gaspıralı'nın başlattığı Usûl-i Cedit Hareketi; eğitim, basın, sivil toplum, kadın hakları ve milli uyanış gibi çok boyutlu alanlarda derin etkiler yaratmış; yalnızca Rusya Türkleri için değil, tüm Türk-İslam dünyası için bir zihniyet dönüşümünün temelini atmıştır. Onun "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" şiarı, yalnızca bir slogan değil; bir milletin ortak hafızasını, müşterek gayretini ve geleceğe yönelik iradesini temsil eden güçlü bir ideolojik çerçevedir. Bu bağlamda Gaspıralı'nın eğitim anlayışı, sadece tarihsel bir başarı olarak değil, bugün hâlâ ilham alınabilecek çağdaş bir model olarak da değerlendirilmelidir.

Bu çalışmanın sonunda, İsmail Gaspıralı'nın eğitim mirasının günümüz eğitim sistemlerine daha fazla entegre edilmesine yönelik bazı öneriler geliştirmek mümkündür. Gaspıralı'nın eğitimde milli kimlik bilinci, modern bilimlerle uyumlu bir öğretim sistemi ve kültürel dayanışma gibi ilkeleri, günümüz eğitim politikalarında yeni reformlar için ilham kaynağı olabilir. İşte bu doğrultuda bazı öneriler:

Milli Dil ve Kültürel Dayanışma Temelli Eğitim Programlarının Güçlendirilmesi

- Gaspıralı'nın "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" ilkesi doğrultusunda, Türkiye Cumhuriyetlerinde ortak kültürel bağları güçlendirecek eğitim programları geliştirilebilir. Bu amaçla, özellikle tarih,

Türk dili ve edebiyatı, kültürel değerler gibi derslerde, öğrencilerin ortak milli bilinç ve kültürel dayanışma içinde yetişmelerini sağlayacak müfredatlar hazırlanabilir.

- Türk dünyasında ortak kültürel bağları güçlendirmek için, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan gibi ülkeler arasında müfredat geliştirme projeleri başlatılabilir. Bu tür projelerle Türk dünyasındaki öğrencilere ortak bir tarih ve dil bilinci kazandırmak mümkün olabilir.

Gaspıralı'nın Felsefesine Dayalı Öğretim Yöntemleri Geliştirilmesi

Gaspıralı, eğitimi sadece bilgi aktarımı değil, eleştirel düşünme ve sorgulama becerilerini geliştiren bir süreç olarak görüyordu. Bu doğrultuda, modern eğitimde daha fazla eleştirel düşünceyi destekleyen öğretim yöntemlerine yer verilebilir. Ezberci yaklaşımlardan ziyade, öğrencilere analitik düşünme ve problem çözme becerileri kazandırmaya yönelik pedagojik yaklaşımlar yaygınlaştırılabilir.

- Dijital eğitim materyalleri hazırlanırken, bu materyallerin hem bilimsel bilgi sunması hem de öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirmesine yardımcı olacak nitelikte olması sağlanmalıdır. Bu kapsamda, dijital ders kitapları, online modüller ve öğrenci merkezli öğrenme platformları geliştirilerek, Gaspıralı'nın "akılcı düşünme" prensibiyle uyumlu hale getirilebilir.

Eğitimde Kadınların Katılımını Destekleme Çalışmaları

- Gaspıralı'nın kadın eğitimi konusundaki ileri görüşlü yaklaşımı doğrultusunda, kadınların eğitime katılımını artırmaya yönelik yeni projeler geliştirilmelidir. Özellikle kırsal bölgelerde kadınların eğitim olanaklarına erişimini artırmak için destekleyici programlar ve burs imkanları sağlanabilir.
- Eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik projeler, Gaspıralı'nın eğitim anlayışına dayanarak desteklenebilir. Kadınların bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik gibi alanlara yönelmelerini teşvik eden programlarla, toplumsal eşitlik ilkesini temel alan bir eğitim sistemi oluşturulabilir.

Gaspıralı'nın Mirasını Anlamaya Yönelik Akademik ve Kültürel Projeler

- Gaspıralı'nın eğitim mirasını daha iyi anlamak ve tanıtmak için akademik araştırmalar teşvik edilmeli ve bu araştırmaların sonuçları toplumla paylaşılmalıdır. Örneğin, Gaspıralı'nın eserleri üzerine konferanslar, sempozyumlar düzenlenebilir; öğrenciler ve öğretmenler için eğitim materyalleri geliştirilebilir.
- Türk dünyasında Gaspıralı ve Usul-i Cedid Hareketi ni tanıtıcı kültürel etkinlikler düzenlenebilir. Bu etkinlikler, Türk dünyasındaki gençlerin kendi kültürel miraslarına dair farkındalık kazanmalarına katkı sağlar.

Türk Dünyasında Eğitim İşbirliklerinin Güçlendirilmesi

- Gaspıralı'nın eğitim mirası doğrultusunda, Türkiye ve Türkiye Cumhuriyetleri arasında öğrenci değişim programları, ortak eğitim projeleri ve akademik iş birlikleri artırılabilir. Bu sayede, Türk dünyasındaki gençler ortak bir kültürel miras etrafında daha sıkı bağlar geliştirebilir ve milli bilinçlerini güçlendirebilir.
- Bu tür iş birlikleri kapsamında ortak ders materyalleri, çevrimiçi dersler, eğitim teknolojileri ve ortak üniversite programları geliştirilebilir. Böylece Gaspıralı'nın eğitim mirası, Türk dünyasında kültürel dayanışmayı güçlendirecek bir araç olarak kullanılabilir.

Gaspıralı'nın "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" İlkesini Destekleyen Dil Eğitim Programları

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi

- Türk dünyasında ortak bir dilde anlaşılabilirliği sağlamak için, dil eğitimine yönelik projeler başlatılabilir. Türkçe, Türkiye Cumhuriyetleri arasında ortak bir iletişim dili olarak daha da güçlendirilebilir; örneğin, Türkçe dil eğitim kursları yaygınlaştırılabilir.
- Türkçe öğretim materyalleri sade bir dilde hazırlanarak, Türk dünyasındaki öğrencilerin ve yetişkinlerin kendi dillerinde bilgiye ulaşmalarına destek olunabilir. Bu doğrultuda, ortak Türkçe ders kitapları ve çevrimiçi eğitim platformları oluşturulabilir.

Bu öneriler, Gaspıralı'nın eğitim felsefesinin günümüz eğitim politikalarına daha fazla entegre edilmesini sağlayabilir. Gaspıralı'nın mirası, Türk dünyasında kültürel bağları güçlendirmek ve modern eğitimi milli değerlerle desteklemek amacıyla gelecekte de ilham kaynağı olmaya devam edebilir. Bu tür projeler, Türk dünyasında eğitimi geliştirme yolunda Gaspıralı'nın mirasının yaşatılması için önemli bir adım olacaktır.

Extended Summary

This article examines the Usûl-i Cedid movement led by İsmail Gaspıralı, which transformed the education system in the Turkestan region. Emerging in the late 19th and early 20th centuries as a response to the assimilation policies imposed by Tsarist Russia on Turkic communities, the movement sought to construct national identity through educational reforms. Gaspıralı's modernization efforts were not limited to pedagogical innovations; they also played a significant role in shaping the socio-cultural transformation of Turkic societies.

The emergence of the Usûl-i Cedid movement was heavily influenced by Tsarist Russia's Pan-Slavist policies, which aimed to enforce Russification and Orthodox Christianization on Turkic communities. These policies necessitated efforts to preserve cultural identities and establish independent education systems. Gaspıralı's leadership, inspired by Ottoman and Western modernization processes, combined these influences into a unique reform model. Drawing lessons from the Tanzimat reforms, Gaspıralı advocated for integrating modern sciences into education and developed an alternative model to the traditional madrasa system. This vision was encapsulated in the principle of "Unity in Language, Thought, and Action," emphasizing cultural solidarity and national cohesion.

The Cedid schools introduced an innovative curriculum that went beyond the limitations of traditional madrasa education. Subjects such as natural sciences, mathematics, geography, and history were incorporated, replacing rote learning with analytical thinking and problem-solving skills. The textbooks used in these schools were written in a clear and simple Turkish, emphasizing the preservation and promotion of the national language. Notably, foundational texts such as *Muallim-i Evvel* and *Muallim-i Sani* contributed to the linguistic and intellectual unity of Turkic communities. One of the most significant innovations of the Usûl-i Cedid movement was its focus on women's education. Previously marginalized in the traditional system, women were given access to modern education through Cedid schools, empowering them to play active roles in public life. This shift significantly enhanced women's social status and enabled their more effective participation in the modernization process.

The *Tercüman* newspaper played a critical role in disseminating the ideas of the Usûl-i Cedid movement and securing its societal acceptance. Established by Gaspıralı in 1883, the newspaper aimed to foster linguistic unity and national consciousness among Turkic communities. Written in an accessible and straightforward style, it reached a broad audience, promoting educational reforms and social modernization. *Tercüman* also served as an educational tool in Cedid schools, contributing to public awareness and collective learning.

The Usûl-i Cedid movement extended beyond educational reforms, deeply influencing the social and cultural structures of Turkic societies. Cedid schools did not merely focus on individual education but also aimed to construct a collective consciousness within the community. Graduates of these schools became leaders of social transformation, accelerating the modernization process.

The movement strengthened solidarity across Turkestan, fostering a shared cultural memory and unity among diverse Turkic communities.

Gaspıralı's educational reforms continue to inspire modern educational policies in the Turkic world. His emphasis on education in the national language, critical thinking, and science-based learning remains relevant in the 21st century. Gaspıralı's legacy serves as a vital reference point for promoting linguistic unity and cultural solidarity in contemporary Turkic societies. The Usûl-i Cedid movement, under Gaspıralı's leadership, not only shaped the educational and cultural policies of Turkestan but also provided a blueprint for modernization and cultural independence across the Turkic world. By positioning modern education as a tool for national identity and cultural autonomy, the movement played a pivotal role in enabling Turkic societies to adapt to the modern world. This article thoroughly analyzes the historical context, societal impacts, and contemporary relevance of this transformative movement.

KAYNAKÇA

- Allworth, E. (1994). *The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present, A Cultural History*. Hoover Institution Press.
- Aydın, M. (2002). *Osmanlı ve Rusya'da Türk Dünyası Üzerinde Asimilasyon Politikaları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Battal-Taymas, A. (1966). *Kazan Türkleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Baykara, T. (2011). *Türk Dünyasında Eğitim ve Usûl-i Cedid Hareketi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çetin, İ. (2014). "Gaspıralı'nın Eğitimde Yenileşme Çabaları ve Türk Dünyasına Etkileri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 45-67.
- Demirci, A. (2016). *Türk Dünyasında Birlik ve Gaspıralı'nın Etkisi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, F. (2010). *Çarlık Rusyasında Türklerin Sosyo-Kültürel Yapısı*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Frank, A. J. (1998). *Islamic Transformation and Turkic Modernism in Central Asia: A Critical Reevaluation*. Routledge.
- Gaspıralı, İ. (1883, Ağustos 25). Mektep hocası. *Tercüman*, sy. 14.
- Gaspıralı, İ. (1883, Kasım 18). Maarif meselesi. *Tercüman*, sy. 23.
- Gaspıralı, İ. (1884, Şubat 8). Şefkathane. *Tercüman*.
- V. (1884, Nisan 27). Tiflis ten mektup. *Tercüman*, sy. 16.
- [İmzasız]. (1884, Nisan 17). Dostlara cevap. *Tercüman*. sy. 14.
- Gaspıralı, İ. (1884, Eylül 23). Bize ne gerek? *Tercüman*. sy. 17.
- Gaspıralı, İ. (1885). Medreselerde yenilik zorunluluğu. *Tercüman*.
- Gaspıralı, İ. (1886). Dilimiz Üzerine". *Tercüman Gazetesi*.
- Gaspıralı, İ. (1886, Mayıs 16). Tiflis ten aldığımız bir habere göre... *Tercüman*.
- Gaspıralı, İ. (1886, Şubat 21). Efkâr-ı umumî. *Tercüman*.
- Gaspıralı, İ. (1889). Tedris meselesi. *Tercüman*. sy. 31.

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedit Hareketi

- Gaspıralı, İ. (1890, Aralık 7). Kafkasya Cemiyet-i Hayriyesi. *Tercüman*, sy. 44.
- Gaspıralı, İ. (1897, Eylül 9). Hem var hem yok; nedir o? *Tercüman*.
- Gaspıralı, İ. (1899, Mart 14). Güzel haberler. *Tercüman*, sy. 10.
- Gaspıralı, İ. (1890). Yeni Usûl Okulları Hakkında". *Tercüman Gazetesi*.
- Gaspıralı, İ. (1910, Aralık 17). Vücut bulmuş hayaller. *Tercüman*.
- Gaspıralı, İ. (1911, Kasım 11). Umumî program yaki yeni ve büyük mesele. *Tercüman*. sy. 46.
- Gaspıralı, İ. (1911, Ekim 7). Muallimlere mektup. *Tercüman*. sy. 41.
- Gaspıralı, İ. (1914, Ocak 21). Gayr-i Ruslar – Çet halklar. *Tercüman*. sy. 16.
- Gasprinski, İ. (1894). *Mekteb ve Usul-i Cedit nedir*. Tercüman Gazetesi Basımevi.
- Gasprinski, İ. B. (1898). *Rehber-i muallimin yaki muallimlere yoldaş*. Tercüman Gazetesi Basımevi.
- Gökarp, Z. (2018). Doğu ve Batı Arasında Bir Aydın: Gaspıralı İsmail. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gündoğdu, T. (2005). Gaspıralı'nın Hayatı ve Düşünce Yapısı". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(3), 123-138.
- Johnson, R. (2009). The Muslims of Central Asia: Expressions of Identity and Change. Duke University Press.
- Kara, H. (2010). Gaspıralı'nın Dilde, Fikirde, İşte Birlik" İlkesi ve Türk Dünyası Üzerindeki Etkisi". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 28(2), 75-92.
- Khalid, A. (1998). The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. University of California Press.
- Kırımlı, H. (1996). *Kırım Tatarlarında millî kimlik ve millî hareketler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (2016). İsmail Gaspıralı ve Eğitimde Yenilik Hareketi. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kurat, A. N. (1965). Rus hâkimiyeti altında İdil-Ural ülkesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23(3-4), 89-110.
- Rorlich, A.-A. (2000). *Volga Tatarları: Bir halkın tarihi ve millî kimliği* (A. M. Dünder, Çev.). İletişim Yayınları. (Orijinal eser yayımlanma tarihi: 1986)
- Şahin, F. (2008). Türk Dünyasında Yenileşme Hareketleri ve Usûl-i Cedit Eğitim Anlayışı. MEB Yayınları.
- Yıldırım, A. (2014). "Çarlık Rusya sında Müslüman Türkler ve Kimlik Mücadelesi". Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(1), 112-130.
- Yücebaş, F. (2020). İsmail Gaspıralı'nın Türk-İslâm birliğine yönelik faaliyetleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124(245), 395-404.

 SUITDER SÖĞÜT İNŞAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Sakarya University Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee's Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

İsmail Gaspıralı'nın Öncülüğünde Türkistanda Eğitimi Modernleştirme Çabaları: Usul-i Cedid Hareketi